

DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Katowice, dnia 10 września 2026 r.

Poz. 5535

Podpisany przez:

Iwona Andruszkiewicz

Data: 2026-09-10 09:58:07

UCHWAŁA NR XXVII/234/2026 RADY GMINY PSARY

z dnia 27 sierpnia 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2026 r., poz. 662 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na wniosek Wójta Gminy Psary

Rada Gminy Psary uchwała:

§ 1. Przyjęcie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 stanowiącego załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Psary.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

Przewodniczący Rady Gminy Psary

Aleksander Jewak

Załącznik do uchwały Nr XXVII/234/2026
Rady Gminy Psary
z dnia 27 sierpnia 2026 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PSARY NA LATA 2026 - 2029

Wykonawca:
GEZPRO Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Urząd Gminy w Psarach
ul. Malinowicka 4
42-512 Psary

Psary, 2026 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GOKiS – Gminny Ośrodek Kultury i Sportu,
GPONZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZAL – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WEZ – Wojewódzka Ewidencja Zabytków,
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	5
1.1. Podstawowe zagadnienia	6
1.2. Metodologia opracowania.....	9
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI....	10
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	10
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	12
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	14
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	19
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	19
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	22
5.2.1. Położenie gminy	22
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza	25
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza	27
5.2.4. Zarys historii gminy	27
5.2.5. Krajobraz kulturowy	37
5.2.6. Zabytki nieruchome.....	39
5.2.7. Zabytki ruchome.....	39
5.2.8. Zabytki archeologiczne.....	40
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	47
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	47
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony i dobra kultury współczesnej	53
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	55
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	62
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT.....	65
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	66
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami	67
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami.....	68
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	68
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	71
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	71
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	73

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	77
12. BIBLIOGRAFIA	78
13. SPISY.....	79
13.1. Spis tabel.....	79
13.2. Spis rycin	80
13.3. Spis wykresów.....	80
13.4. Spis fotografii	80
14. ANEKSY	81

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W związku z zakończeniem obowiązywania ostatniego Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2021-2024, przyjętego uchwałą nr XXXVII/369/2021 Rady Gminy Psary z dnia 25 listopada 2021 r. należało opracować kolejną edycję GPOnZ aktualizując podejście do zrównoważonej polityki rozwoju oraz polityki przestrzennej, uwzględniając obecne uwarunkowania dziedzictwa kulturowego. Koncepcja polityki i strategii nawiązująca do dziedzictwa kulturowego, w tym w sposób szczególny do zabytków z terenu gminy, zastąpiła podejście z lat wcześniejszych i powstała w odpowiedzi na nowe zjawiska i potrzeby. Nie bez znaczenia było także dostosowanie dokumentu do aktualnie obowiązujących przepisów nawiązujących do zabytków oraz pozostałych przepisów prawa, które w ostatnich latach ulegały zmianom. Modyfikacja przyjętego wcześniej dokumentu wynika także z nowych wyzwań, jakie stawia przed sobą samorząd lokalny, dlatego też wypracowane zostały nowe cele i kierunki działań korespondujące z wcześniej wypracowanymi rozwiązaniami.

Program jest podstawowym dokumentem w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Psary, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów, które znajdują się na terytorium gminy. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do polepszenia stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków, rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do historycznego osadnictwa, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze

względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczeniu kulturowym oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące wybrane obiekty zabytkowe.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZAL – kart ewidencji zabytku archeologicznego i lądowego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy

dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiorce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie.

Prace terenowe dotyczące aktualizacji gminnej ewidencji zabytków przeprowadzone zostały w październiku 2025 r. i pozwoliły zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa. Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy oraz na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne. Także na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Gminy zamieszczono ogłoszenie w sprawie opracowania gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków Gminy Psary w postaci zbioru kart adresowych opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia w październiku 2025 r. i została przyjęta zarządzeniem Nr 0050.17.2026 Wójta Gminy Psary z dnia 9 marca 2026 roku.

Celem uzyskania odpowiednich materiałów do sporządzenia GPOnZ zaznajomiono się z materiałami dotyczącymi Gminy Psary będącymi w zasobach NID. Ponadto przeprowadzono analizę terenową za pomocą ogólnodostępnych baz danych, map oraz platform mapowych i terenowych. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu. Przy opracowaniu dokumentu wykorzystano fachową literaturę, w tym książki, publikacje i przewodniki lokalne związane z Gminą Psary.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy w Psarach.

Projekt Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 został przekazany do WUOZ w Katowicach celem pozytywnego zaopiniowania. Po uchwaleniu przez Radę Gminy Psary zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 roku Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 roku poz. 1292 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 roku poz. 1153).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1130 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 roku, poz. 418 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 roku, poz. 647 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1478 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1145 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 roku, poz. 87 ze zm.).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2025 roku, poz. 1338);
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 roku, poz. 278).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2024 roku, poz. 576 ze zm.).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385).
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1462).
- 5) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku, nr 212, poz. 2153).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata **2026-2029**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Prezentowano karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;

- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;
- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. przyjęto Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030. Strategia jest jednym z elementów kompleksowej modernizacji systemu zarządzania rozwojem kraju. Dokument składa się z części diagnostycznej, w której omówiono 3 obszary:

1. Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie.
2. Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie.
3. Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze nr 2 wskazano na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych. Tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze nie wykazuje objawów zniszczenia, które uzasadniałyby konieczność przeprowadzenia ingerencji remontowych. Ponad 70% zarejestrowanych obiektów oceniono jako wykazujące objawy zniszczenia. W dokumencie podano także liczbę zabytków rejestrowych z podziałem na województwa, a także podkreślono potrzebę tworzenia szlaków kulturowych, które prowadzić będą do rozwoju turystyki kulturowej. W dalszej części dokumentu wyznaczone zostały cele, kierunki i narzędzia realizacji. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Będzie on realizowany poprzez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Dla każdego celu szczegółowego wyznaczono priorytety oraz kierunki interwencji. W ramach celu szczegółowego nr 2 wyróżniono następujące priorytety:

- 2.1 Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2 Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3 Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4 Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5 Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Szczególnie istotny jest priorytet 2.2. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta RP. W dokumencie wskazano także wykaz projektów strategicznych oraz system realizacji, wskaźniki, ramy finansowe i wymiar terytorialny. W projektach strategicznych znalazły się takie zadania jak:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej (obejmujący zasób muzeów, czy zabytki);
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę;

- Zintegrowany system promocji kultury polskiej za granicą;
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami;
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

W ostatniej części Strategii podano, że wyzwaniem w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego jest ciągle niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych oraz zabytków i Pomników Historii.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa śląskiego i powiatu będzińskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Psary. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa i powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Powiat Będziński nie posiada programu opieki nad zabytkami.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2026-2029

Uchwałą nr VII/24/12/2026 z dnia 16 marca 2026 r. Sejmik Województwa Śląskiego przyjął Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2026-2029. Dokument składa się z 6 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Charakterystyka województwa.
3. Dziedzictwo kulturowe w dokumentach strategicznych.
4. Cele i kierunki działań.
5. Wdrażanie programu.
6. Monitoring i ewaluacja.

W części pierwszej przedstawiono uwarunkowania prawne opracowania programu oraz zasady opracowywania programu. W części drugiej opisano położenie administracyjne i geograficzne województwa, wybrane czynniki społeczno-gospodarcze, zasoby zabytków województwa, czynniki tożsamości regionalnej, ewidencjonowanie i ochronę zabytków, finansowanie opieki nad zabytkami, dziedzictwo kulturowe jako element gospodarki, działalność badawczą, wymianę doświadczeń i upowszechnienie wyników badań w dziedzinie konserwacji i rewaloryzacji zabytków oraz analizę SWOT. Rozdział trzeci dotyczy zabytków w polityce państwa oraz zabytków w polityce województwa. Określono następujący cel nadrzędny programu: *„harmonijne zarządzanie krajobrazem kulturowym oraz optymalne zachowanie autentycznego materialnego i niematerialnego dziedzictwa, przy wykorzystaniu narzędzi cyfrowych, zasad zrównoważonego rozwoju i partycypacji społecznej, wspomaga budowę kapitału społecznego, odporności klimatycznej regionu oraz jego konkurencyjności gospodarczej w skali krajowej i międzynarodowej”*. Opracowano 2 cele strategiczne:

1. Zrównoważone zachowanie dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) i włączenie go w zarządzanie procesami gospodarczymi.
2. Kształtowanie pozytywnych postaw społeczeństwa wobec dziedzictwa kulturowego regionu w duchu partycypacji i dostępności.

Dla każdego celu wskazano cele operacyjne:

- 1.1 Kształtowanie kulturowego obrazu województwa w ujęciu zintegrowanym i odpornym.
- 1.2 Budowa kompleksowej strategii i wywiedzionego z niej systemu zarządzania dziedzictwem kulturowym województwa.
- 1.3 Zarządzanie materialnym i niematerialnym dziedzictwem jako element strategii gospodarczej województwa śląskiego.
- 2.1 Upowszechnianie i uspołecznianie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami na wszystkich poziomach edukacji, wśród różnych grup społecznych, „od przedszkola do seniora”.
- 2.2 Włączenie społeczności lokalnych w procesy opieki nad dziedzictwem kulturowym od poziomu strategii do wspólnych, systemowych działań.

Dla każdego celu operacyjnego przydzielono kierunki działań, do których przydzielono realizację. W programie podano także elementy wdrażania programu oraz monitoring i ewaluację.

Strategia rozwoju województwa śląskiego 2030

Uchwałą nr VI/24/1/2020 z dnia 19 października 2020 r. Sejmik Województwa Śląskiego przyjął Strategię rozwoju województwa śląskiego 2030. Program jest aktualizacją Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”, uchwalonej przez Sejmik Województwa Śląskiego 1 lipca 2013 roku i stanowi piątą edycję tego

kluczowego dokumentu określającego cele rozwoju regionu oraz instrumenty ich realizacji w perspektywie roku 2030. W rozdziale poświęconym diagnozie strategicznej wskazano, że Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego jest najbardziej znanym szlakiem tematycznym. Szlak Zabytków Techniki to pierwszy szlak z Europy Środkowo Wschodniej, który został w całości wpisany do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego. W ramach Szlaku Zabytków Techniki wybrano pięć Gwiazd Techniki, które są jednocześnie punktami kotwicznymi europejskiego szlaku. Są to: Kopalnia Guido w Zabrze, Sztolnia Królowa Luiza w Zabrze, Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach, Muzeum Tyskich Browarów Książęcych w Tychach oraz Muzeum Browaru Żywiec. Na terenie województwa znajduje się również Szlak Orlich Gniazd.

W dokumencie podano wizję: *„Województwo śląskie będzie nowoczesnym regionem europejskim o konkurencyjnej gospodarce, będącej efektem odpowiedzialnej transformacji, zapewniającym możliwości rozwoju swoim mieszkańcom i oferującym wysoką jakość życia w czystym środowisku”*. Wskazano 4. główne cele strategiczne:

- A. Województwo śląskie regionem odpowiedzialnej transformacji gospodarczej.
- B. Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca.
- C. Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni.
- D. Województwo śląskie regionem sprawnie zarządzanym.

W ramach celu strategicznego B, cel operacyjny B.2. Aktywny mieszkaniowiec wymieniono zadanie pn. promowanie, upowszechnianie i ochrona dziedzictwa kulturowego. Ponadto w ramach przedsięwzięcia „Turystyczne Śląskie” wskazano następujące zadania związane z dziedzictwem kulturowym:

- popularyzacja rozpoznawalności i dalszy rozwój marki Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego i Szlaku Orlich Gniazd;
- upowszechnienie wiedzy na temat unikalnej wartości historycznej i kulturowej Podziemi Tarnogórskich wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO;
- popularyzacja i rozwój infrastruktury służącej turystyce pielgrzymkowej i turystyce sentymentalno-kulturowej.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego 2020+

Uchwałą nr V/26/2/2016 z dnia 29 sierpnia 2016 r. Sejmik Województwa Śląskiego przyjął obowiązujący Plan. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego 2020+ składa się z części diagnostycznej, wyzwań polityki przestrzennej województwa, ustaleń planu oraz aneksów. W diagnozie stanu i ogólnej charakterystyce województwa podkreślono, że w województwie wyróżniają się zabytkowe obiekty i układy przestrzenne od prehistorycznych, poprzez średniowieczne, po te najbardziej charakterystyczne dla województwa – związane z jego industrialną historią. W części diagnostycznej jako jeden z podrozdziałów wskazano Obszar ochrony krajobrazów kulturowych. W nim wskazano, że województwo śląskie jest obszarem o wyjątkowym, zróżnicowanym i bogatym dziedzictwie kulturowym, a zasoby dziedzictwa kulturowego, zarówno materialne, jak i niematerialne, mają szczególne znaczenie w zachowaniu tożsamości regionu, kształtowaniu atrakcyjności gospodarczej i turystycznej województwa. Zgodnie z charakteryzowanym dokumentem, w grupie pomników historii znajdują się 4 obiekty:

- Klasztor i Sanktuarium na Jasnej Górze w Częstochowie;
- Osiedle robotnicze Nikiszowiec;
- Gmach Województwa i Sejmu Śląskiego w Katowicach;

- Podziemia Kopalni Rud Srebrnośnych oraz Sztolni „Czarnego Pstrąga” w Tarnowskich Górach, proponowane wraz z zespołem obiektów funkcjonalnie powiązanych z kopalnią, do wpisania na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Na listę pomników historii włączono także:

- Zespół Radiostacji w Gliwicach;
- Katedra p.w. Chrystusa Króla w Katowicach.

W regionie utworzone zostały parki kulturowe:

- cmentarz żydowski w Żorach;
- „Hałda Popłuczkowa” w Tarnowskich Górach;
- obszar starego miasta w Bieruniu;
- grobla w Bieruniu.

Kolejnym planowanym do utworzenia jest:

- historyczne centrum miasta w Rybniku.

Odniesiono się także do miast historycznych, dziedzictwa okresu industrializacji, zespołów fabryczno-rezydencjonalnych, zespołów przemysłowych i terenów poprzemysłowe, turystycznego Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, Szlaku Architektury Drewnianej oraz historycznych kompozycji krajobrazowych. Osobno opisano krajobraz Jury Krakowsko-Częstochowskiej, obiekty Obszaru Warownego „Śląsk”, górski krajobraz kulturowy. Ponadto odwołano się do wielkomiejskiej architektury nowoczesnej oraz wymieniono gminy, które wchodzą w skład obszaru ochrony krajobrazów kulturowych. W Planie wskazano także zasady zagospodarowania dla obszaru ochrony krajobrazów kulturowych.

Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027

Na samym wstępie dokumentu wskazano, że Województwo śląskie będzie nowoczesnym regionem europejskim o konkurencyjnej gospodarce, będącej efektem odpowiedzialnej transformacji, zapewniającym możliwości rozwoju swoim mieszkańcom i oferującym wysoką jakość życia w czystym środowisku. Wizja rozwoju województwa doprowadzi do wykreowania regionu o nowym, pozytywnym wizerunku, który będzie zajmował istotną pozycję w procesach rozwoju Europy. Wyznaczone zostały następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie na inteligentny rozwój.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój.
3. Fundusze Europejskie dla zrównoważonej mobilności.
4. Fundusze Europejskie dla sprawnego transportu.
5. Fundusze Europejskie dla rynku pracy.
6. Fundusze Europejskie dla edukacji.
7. Fundusze Europejskie dla społeczeństwa.
8. Fundusze Europejskie na infrastrukturę dla mieszkańca.
9. Fundusze Europejskie na rozwój terytorialny.
10. Fundusze Europejskie na transformację.
11. Fundusze Europejskie na pomoc techniczną EFRR.

W programie wskazano, że w 2019 r. na listę zabytków nieruchomych w regionie wpisanych było 4 389 obiektów, co dawało 8. miejsce w kraju. Ponadto dodano, że region posiada znaczący, nadal niewykorzystany potencjał turystyczny. Jednym ze wskazanych wyzwań jest ochrona i zapewnienie lepszego dostępu do zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego.

Wsparcie na rzecz zabytków zostało wskazane w priorytecie VIII Fundusze Europejskie na infrastrukturę dla mieszkańca. Cel szczegółowy to: RSO4.6. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR). Interwencja zostanie skierowana na obiekty o znaczeniu regionalnym, które przyczynią się do tworzenia, adaptacji, dostosowania budynków i przestrzeni (otoczenia) do realizacji oferty kulturalno – edukacyjnej. Wsparcie obejmować będzie rozwój infrastruktury kultury, w tym zabytkowej, renowację i zabezpieczenie obiektów zabytkowych, wyposażenie obiektów, w celu tworzenia warunków sprzyjających otwartemu, nieograniczonemu, integracyjnemu i świadomemu uczestnictwu w kulturze. Wsparcie powinny być wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, bądź powinny to być obiekty o dużym potencjale sieciowania tj. rozwoju istniejących szlaków kultury i dziedzictwa kulturowego, jak również tereny i obiekty unikatowe, o szczególnym znaczeniu dla regionu np. Park Śląski.

Pogram Rozwoju Powiatu Będzińskiego na lata 2021 - 2027

Dokument przyjęty został Uchwałą Nr XXVI/311/2021 przez Radę Powiatu Będzińskiego z dnia 21 czerwca 2021 r. Wskazano w nim 10. rozdziałów, w tym podrozdział 3.1.3 Walory kulturowe i turystyczne powiatu. W tej części opracowania podkreślono, że Powiat Będziński ze względu na swoją historię oraz silne uprzemysłowienie, zapoczątkowane już w XVIII wieku posiada liczne atrakcje turystyczne związane przede wszystkim z kulturą materialną, a dokładniej z zabytkami architektury i techniki. Znajdują się tu zabytki postindustrialne (unikatowe założenia osiedli robotniczych, pozostałości dawnych kopalni i fabryk), a także liczne zabytki sakralne czy założenia pałacowo-parkowe. W formie tabelarycznej wymieniono zabytki wpisane do rejestru zabytków z podziałem na gminy. Do najbardziej atrakcyjnych i uznanych miejsc w Powiecie można zaliczyć: średniowieczne układy urbanistyczne miast Będzin, Sławków, Siewierz i Czeladź, zamek królewski z XIV wieku w Będzinie wraz z podziemiami, ruiny zamku w Siewierzu i Sławkowie (rezerwat archeologiczny), osiedle na Piaskach w Czeladzi (wybudowane przez Francuzów pod koniec XIX wieku), obiekty nieczynnej już Kopalni Węgla Kamiennego „Saturn” (2 połowa XIX wieku), zabudowę byłej Cementowni i Kopalni Węgla Kamiennego Grodziec wraz z zabudową osiedla robotniczego, zespół parkowo-pałacowy Ciechanowskich (XIX wiek) w dzielnicy Grodziec, zespół parkowo-pałacowy Mieroszewskich w Będzinie (początek XIX wieku), dworek w Dobieszowicach (I połowa XVII wieku), liczne kościoły oraz budynki mieszkalne w miastach (np. kamienice w Śródmieściu w Będzinie) jak i chałupy wiejskie (np. w gminie Psary). Na uwagę zasługuje również zabytkowy dworzec kolejowy w Będzinie (XIX wiek) oraz Karczma Austeria w Sławkowie. Ciekawą pozostałością dawnych czasów są również kapliczki wotywne wznoszone przy drogach, liczne nekropolie (rzymsko-katolickie, żydowskie, łżyckie), a także zabytki kultury żydowskiej.

Opracowano analizę SWOT. W mocnych stronach powiatu wskazano na cenne zabytki kultury, a w szansach budowanie produktów turystycznych w oparciu o gminne atrakcje turystyczne (zabytki, np. szlaki historyczne), a w słabych stronach niewykorzystywanie potencjału związanego z licznymi zabytkami. Sformułowano następującą wizję powiatu: *„Powiat Będziński – przyjazny dla mieszkańców, inwestorów i turystów, dbający o środowisko naturalne i tradycje kulturowe”*.

W dokumencie wyznaczono następujące cele strategiczne:

1. Rozwój gospodarczy i infrastrukturalny przy wykorzystaniu potencjału powiatu.
2. Poprawa stanu środowiska i warunków rozwoju.
3. Promocja, ochrona zdrowia i włączenie społeczne.

4. Rozwój edukacji dostosowanej do bieżących i przyszłych potrzeb.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029. Strategia Rozwoju Gminy Psary na lata 2026-2035 znajduje się w trakcie procedowania i nie została jeszcze uchwalona.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary przyjęte zostało Uchwałą Nr XXXVI/287/2009 Rady Gminy Psary z dnia 16 listopada 2009 r., zmienione uchwałą nr IX/82/2015 Rady Gminy Psary z dnia 25 czerwca 2015 r., zmienione uchwałą nr XVI/16/2020 Rady Gminy Psary z dnia 30 stycznia 2020 r., zmienione uchwałą nr XXXIV/353/2021 Rady Gminy Psary z dnia 26 sierpnia 2021 r., zmienione uchwałą nr XLVIII/498/2022 Rady Gminy Psary z dnia 27 października 2022 r. w sprawie uchwalenia zmiany nr 4 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Psary. Załącznikami do uchwały są:

- załącznik tekstowy nr 1 – Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Psary – tekst jednolity z wyróżnionymi zmianami;
- załącznik graficzny nr 2 – Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego – skala 1:10 000;
- załącznik graficzny nr 3 – Kierunki zagospodarowania przestrzennego – skala 1:10 000 – rysunek ujednolicony;
- załącznik tekstowy nr 4 – Rozstrzygnięcie Rady Gminy o sposobie rozpatrzenia nieuwzględnionych uwag wniesionych do wyłożonego do publicznego wglądu projektu zmiany nr 4 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Psary;
- załącznik nr 5 - dane przestrzenne.

W części tekstowej (uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego), w rozdziale 4 pn. Kulturowe środowisko gminy opisano stan obecny, w tym zabytki rejestrowe, czy układy przestrzenne wsi wraz z ich typami. W osobnym podrozdziale przedstawiono walory krajobrazu gminy dla rozwoju funkcji mieszkaniowych i turystycznych. Przedstawiono także zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i proponowane do objęcia ochroną ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W dokumencie wymieniono również stanowiska archeologiczne znajdujące się na terenie gminy. W ostatnim podrozdziale wyznaczono uwarunkowania wynikające z potrzeby ochrony i kształtowania harmonijnego krajobrazu kulturowego gminy, w tym odwołujące się do wzbogacenia istniejących i kształtowanie nowych walorów krajobrazu w sferze kulturowej nawiązujące do:

- ochrony, renowacji i pielęgnacji obiektów o wartościach zabytkowych i tradycji kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem zachowania tradycyjnych proporcji i podziałów stolarki okiennej i drzwiowej;
- utrzymania historycznej skali nowej zabudowy, linii zabudowy i podziałów parcelacyjnych (o ile nie stoi to w sprzeczności z odrębnymi przepisami drogowymi i strefami uciążliwości komunikacyjnej), kształtu dachów;

- stosowania materiałów, przynajmniej w detalu tradycyjnych (wapień, czerwona cegła, drewno, ceramiczna dachówka);
- koncentracji zabudowy;
- rekompozycji parku podworskiego w Malinowicach w powiązaniu z odtworzeniem stawu młyńskiego.

W części tekstowej (kierunki zagospodarowania przestrzennego), w rozdziale 6 pn. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej przedstawiono zabytki wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome, w tym występujące tu stanowiska archeologiczne. Wyznaczone zostały zasady ochrony krajobrazu kulturowego.

W załączniku mapowym (uwarunkowania) zaznaczono elementy dziedzictwa kulturowego i zabytki, takie jak:

- kapliczka wpisana do rejestru zabytków;
- figurki w kapliczkach i w kościele w Strzyżowicach wpisane do rejestru zabytków;
- inne obiekty o walorach zabytkowych;
- chronione założenia parkowe;
- stanowiska archeologiczne;
- krzyże przydrożne i kapliczki.

W załączniku mapowym (kierunki) zaznaczono elementy dziedzictwa kulturowego i zabytki, takie jak:

- kapliczka wpisana do rejestru zabytków;
- figurki w kapliczkach i w kościele w Strzyżowicach wpisane do rejestru zabytków;
- inne obiekty o walorach zabytkowych;
- zespół dworsko-parkowy;
- chronione założenia parkowe;
- stanowiska archeologiczne;
- ślady osadnicze;
- krzyże przydrożne i kapliczki;
- pomniki miejsca pamięci.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego z terenu Gminy Psary

MPZP są jedną z prawnych form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapisy chroniące obiekty zabytkowe znajdują się zazwyczaj w części poświęconej dziedzictwu kulturowemu. Na terenie Gminy Psary funkcjonuje 25 Planów Zagospodarowania Przestrzennego i ich zmiany zgodnie z danymi przedstawionymi na stronie internetowej Gminy Psary. Cały obszar gminy pokryty jest planami miejscowymi. Poniżej w formie tabelarycznej przedstawiono szczegółowe dane dotyczące MPZP.

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Psary

Lp.	Nazwa	Data uchwały	Uchwała Nr	Zapisy dot. zabytków
1	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwach: Gołąsza, Brzękowice, Dąbie	29 września 2010 r	XLVII/367/2010	obowiązują

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Lp.	Nazwa	Data uchwały	Uchwała Nr	Zapisy dot. zabytków
2	sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w sołectwach: Strzyżowice, Malinowice, Preczów, Sarnów, Gołsza, Brzękowice, Dąbie – etap I	28 stycznia 2021 r.	XXVIII/277/2021	obowiązują
3	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w sołectwach: Strzyżowice, Malinowice, Preczów, Sarnów, Gołsza, Brzękowice, Dąbie – etap III	30 listopada 2023 r.	LX/621/2023	nie określa się
4	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części terenów położonych w gminie Psary – etap I	29 lutego 2024 r.	LXIII/648/2024	obowiązują
5	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Psary, dla terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska, przy ulicy Kościuszki	3 października 2001 r.	XXIX/244/2001	brak
6	w sprawie: „Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska, w rejonie ul. Kościuszki”	29 grudnia 2003 r.	XIV/125/2003	brak
7	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska, przy ul. Kościuszki w Gminie Psary	29 listopada 2004 r.	XXVII/206/2004	nie określa się
8	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska	28 października 2010 r.	XLVIII/396/2010	obowiązują
9	w sprawie: zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska, przy ul. Kościuszki	25 sierpnia 2011 r.	X/101/2011	nie określa się
10	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, terenu położonego w sołectwie Góra Siewierska	25 sierpnia 2011 r.	X/102/2011	nie określa się
11	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów w sołectwach: Góra Siewierska przy ul. Złotej oraz Strzyżowice przy ul. Sportowej, Szopena i Ogrodowej	27 stycznia 2022 r.	XXXIX/406/2022	nie określa się
12	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w sołectwach: Góra Siewierska przy ul. Granitowej, Sarnów przy ul. Jasnej i Psary przy ul. Akacyjowej	27 listopada 2025 r.	XIX/152/2025	nie określa się
13	w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały nr XLVII/368/2010 Rady Gminy Psary z dnia 29 września 2010 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Gródków	23 lutego 2023 r.	LII/544/2023	obowiązują
14	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w sołectwach Gródków i Psary	15 kwietnia 2020 r.	XVIII/184/2020	nie określa się

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Lp.	Nazwa	Data uchwały	Uchwała Nr	Zapisy dot. zabytków
15	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części terenów położonych w gminie Psary – etap II	28 sierpnia 2025 r.	XVI/121/2025	nie określa się
16	w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały nr XLVII/369/2010 Rady Gminy Psary z dnia 29 września 2010 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Malinowice	29 kwietnia 2021 r.	XXXI/311/2021	obowiązują
17	w sprawie zmiany „Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów położonych przy ul. Wiejskiej w sołectwie Malinowice	26 maja 2003 r.	VIII/66/2003	brak
18	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w sołectwach: Strzyżowice, Malinowice, Preczów, Sarnów, Gołąsza, Brzękowice, Dąbie – etap II	27 stycznia 2022 r.	XXXIX/405/2022	nie określa się
19	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, terenu położonego w sołectwie Preczów	26 września 2013 r.	XXXV/370/2013	nie określa się
20	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Preczów	29 września 2010 r.	XLVII/370/2010	obowiązują
21	w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Uchwały nr XLVIII/395/2010 Rady Gminy Psary z dnia 28 października 2010 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Psary	29 kwietnia 2021 r.	XXXI/312/2021	obowiązują
22	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w sołectwie Psary przy ul. Kolejowej	26 maja 2004 r.	XX/166/2004	brak
23	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w Psarach przy ulicy Kamiennej	19 czerwca 2024 r.	IV/36/2024	nie określa się
24	w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Uchwały Rady Gminy Psary Nr XLVIII/398/2010 z dnia 28 października 2010r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Sarnów	29 października 2015 r.	XII/118/2015	nie określa się
25	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w sołectwie Strzyżowice	29 września 2010 r.	XLVII/371/2010	obowiązują

Źródło: www.psary.pl

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Psary położona jest w południowej części Polski, na terenie województwa śląskiego i powiatu będzińskiego w ich centralnych częściach. Zajmuje obszar 4 614 ha, co stanowi ok. 12,7% powierzchni powiatu.

Ryc. 1. Gmina Psary na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na północny – z Gminą Mierzęcice (powiat będziński);
- na północnym-wschodzie – z Gminą Miasto Dąbrowa Górnicza (miasto na prawach powiatu);
- na południu – z Gminą Miasto Będzin (powiat będziński);
- na południowym-zachodzie – z Gminą Miasto Wojkowice (powiat będziński);
- na zachodzie – z Gminą Bobrowniki (powiat będziński).

Ryc. 2. Gmina Psary na tle gmin powiatu będzińskiego

Źródło: opracowanie własne

Miejscowość Psary, największa spośród miejscowości Gminy Psary, pełni funkcje administracyjną i usługowo-handlową. Położona jest w odległości ok. 15 km na północny-wschód od Katowic oraz ok. 48 km na południe od Częstochowy licząc odległość między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej). Gmina Psary jest gminą wiejską, jednocześnie jedną z ośmiu gmin powiatu oraz jedną z trzech gmin wiejskich w powiecie będzińskim.

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Psary znajduje się w prowincji Wyżyn Polskich, podprowincji Wyżyny Śląsko-Krakowskiej oraz makroregionie Wyżyny Śląskiej. W klasyfikacji mezoregionów zdecydowana większość gminy znajduje się na obszarze mezoregionu Wyżyna Katowicka. Część północna leży w mezoregionie Garb Tarnowski, a niewielki fragment części wschodniej w mezoregionie Pagóry Jaworznickie.

Strukturę osadniczą Gminy Psary tworzą liczne wsie, osady i przysiółki znajdujące się w 10 sołectwach: Brzękowice, Dąbie, Goląsza, Góra Siewierska, Gródków, Malinowice, Preczów, Psary, Sarnów, Strzyżowice.

Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Psary

Źródło: www.psary.pl

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Psary zamieszkiwana jest przez 12 389 osób, co stanowi 8,6% mieszkańców powiatu będzińskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2024 r. Największą miejscowością pod względem liczby ludności na terenie gminy są Psary liczące ponad 2,5 tys. osób. Do innych dużych jednostek, które zamieszkiwane są przez ponad 1 tys. osób należy zaliczyć Gródków, Górę Siewierską, Strzyżowice i Sarnów. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na jednostki i wybrane lata. Analizując poniższe dane należy stwierdzić, że liczba mieszkańców gminy wzrasta.

Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Psary z podziałem na jednostki

Lp.	Jednostka	Liczba mieszkańców	
		2008 r. ¹	2026 r. ²
1	Brzękowiec	422	423
2	Dąbie	801	909
3	Goląsza	brak danych	408
4	Góra Siewierska	870	1064
5	Gródków	911	1004
6	Malinowice	624	803
7	Preczów	810	967
8	Psary	2699	2622

¹ dane na 30.09.2008 r., Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary

² dane na 31.03.2026 r. przekazane przez UG Psary

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Lp.	Jednostka	Liczba mieszkańców	
		2008 r. ¹	2026 r. ²
9	Sarnów	1821	2026
10	Strzyżowice	1795	1861
	Razem	11 225	12 087

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary oraz dane UG Psary

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 268,6 os./km² i jest niższa niż w powiecie będzińskim (394,3 os./km²) oraz w województwie śląskim (347,9 os./km²), ale wyższa niż na terenie kraju – 119,4 os./km² (dane GUS na 2024 r.).

W latach 2015-2020 odnotowuje się systematyczny wzrost liczby ludności gminy, po czym od 2020 r. zaobserwować można stagnację. W porównaniu do 2015 r. liczba mieszkańców Gminy Psary zwiększyła się o 512 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił wzrost liczby mieszkańców o około 4%. Na taki stan rzeczy wpływ miało dodatnie, duże saldo migracji w latach: 2016-2024, jak i ujemne wartości przyrostu naturalnego w tym samym czasie. W analizowanym przedziale czasowym najwięcej osób odnotowano w 2024 r. – 12 389, zaś najmniej w 2015 r. – 11 877.

Strukturę demograficzną Gminy Psary tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (17,5%), produkcyjnym (57,0%) oraz poprodukcyjnym (25,5%), (GUS, 2024). Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym jest niższa od liczby osób w wieku poprodukcyjnym, co nie jest korzystnym zjawiskiem ekonomicznym. W ostatnich latach procentowy udział osób w wieku przedprodukcyjnym kształtował się na poziomie od 16,5% w 2018 r. do 18,1% w 2020 r. Od 2021 r. zaobserwować można trend spadkowy tej grupy ekonomicznej. W analizowanych latach wskaźnik dotyczący udziału osób w wieku poprodukcyjnym w gminie kształtował się od 22,6% w 2015 r. do 25,5% w 2024 r. i w przypadku tej grupy wiekowej obserwuje się trend wzrostowy. Trend spadkowy odnotowuje się w przypadku osób w wieku produkcyjnym – od 60,9% w 2015 r. do 56,9% w 2023 r. Analizując przedstawione dane należy stwierdzić, iż zjawisko starzenia się społeczeństwa jest dostrzegalne na terenie gminy.

W ostatnich 10 latach odnotowuje się systematyczny spadek bezrobocia na terenie gminy. Udział osób bezrobotnych wyniósł tu z końcem 2024 r. 2,4%. W 2015 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 6,5%. Wzrost bezrobocia nastąpił jedynie w 2020 r., co spowodowane było pandemią COVID-19.

Na terenie Gminy Psary z końcem 2025 r. wg danych GUS odnotowano 1 751 podmiotów gospodarczych, w tym 1 710 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą – 1 448, spółki handlowe – 110, spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego – 5, spółdzielnie – 2, fundacje – 5, fundacje rodzinne – 2 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne – 41. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze G – 375, F – 218 oraz M – 209. Sekcja G to handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, sekcja M to działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, a sekcja F to budownictwo. W latach 2016-2025 liczba podmiotów gospodarczych zwiększyła się o ponad 500 podmiotów. Najwięcej odnotowano ich w 2025 r. – 1 751, a najmniej w 2016 r. – 1 224. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występują: 4 przedsiębiorstwa zatrudniających od 50 do 249 osób, 41 mniejszych firmy z ilością pracujących 10-49 osób oraz małe działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 1 706.

Zgodnie z danymi GUS, na terenie gminy w 2025 r. znajdował się 1 turystyczny obiekt noclegowy, całoroczny. W 2025 r. łączna liczba miejsc noclegowych, całorocznych liczyła 48. W tym roku nie odnotowano turystów zagranicznych nocujących w ww. obiekcie.

Przez obszar gminy przebiega droga krajowa nr 86, droga wojewódzka nr 913 oraz pozostałe drogi powiatowe i gminne. Przez gminę przebiega także odcinek linii kolejowej łączącej Żąbkowice przez Piekło, Łagiszę i Grodziec z kopalnią „Jowisz” (pierwotnie) i Brzezunami Śląskimi.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- 5 pomników przyrody, w tym 1 (lipa szerokolistna) znajdujący się w zabytkowym parku w Malinowicach.

Lesistość gminy wynosi 14,5 % powierzchni gminy i jest to ogółem 689,76 ha gruntów leśnych. Grunty leśne publiczne to 629,04 ha, zaś grunty leśne prywatne to 60,72 ha. W latach 2015-2024 powierzchnia gruntów leśnych zwiększyła się o ok. 3,3 ha. Zadrzewienia występują głównie w części południowo-wschodniej gminy.

Główną rzeką przepływającą przez gminę jest Przemsza wchodząca w skład dorzecza Wisły, wyznaczająca wschodnią granicę gminy. Inne mniejsze cieki wodne znajdujące się na terenie gminy to: Jaworznik, Wielonka, Pagor, czy Psarka. Nie odnotowuje się tu większych jezior. Występują jedynie mniejsze zbiorniki wodne i stawy oraz mniejsze rzeczki i strugi.

Obszar Gminy Psary charakteryzuje się zróżnicowaną rzeźbą terenu. Pomiędzy najwyższym i najniższym punktem w gminie różnica wysokości wynosi 131 m.

5.2.4. Zarys historii gminy³

Historia ziem obejmujących teren gminy jest długa i bogata. Przeprowadzone odkrycia archeologiczne dowodzą, że na terenie dzisiejszej Gminy Psary żyli ludzie już w czasach prehistorycznych. Jedno ze wzgórz Mogilnica było miejscem prasłowiańskiego kultu – w roku 1931 znaleziono tam szczątki cmentarzyska. Równie interesujące były znaleziska na tzw. Żabińcu w Gródkowie, gdzie stwierdzono cmentarzysko całopalne ludności kultury łżyckiej. Pierwsze wzmianki źródłowe o osadnictwie z rejonu gminy pojawiają się w dokumentach nadawczych klasztoru w Zwierzyńcu pod Krakowem w XII w. Pod koniec XII w. tereny te przynależne do kasztelani bytomskiej i oświęcimskiej przeszły w ręce Piastów Śląskich. Na przełomie XIV i XV w. powstało Księstwo Siewierskie, obejmujące między innymi te ziemie. W 1443 r. zostało ono odkupione przez biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Księstwo, jako dobra biskupie przetrwało do 1790 roku, kiedy to włączone do Korony przeszło pod administrację Rzeczypospolitej. W okresie zaborów w latach 1794-1807 ziemie te okupowali Prusacy. Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. obszar Psar wszedł w skład Królestwa Polskiego i aż do I wojny światowej pozostawał pod administracją zaboru rosyjskiego. Do 1866 roku tereny Psar należały do powiatu lelowskiego, a od roku 1867 do powiatu będzińskiego. W okresie międzywojennym, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, ziemie Psar należały do województwa kieleckiego, były podzielone jednak na dwie gminy, przy czym do gminy Łagiszy należały: Gródków, Sarnów, Preczów, Psary, a do gminy Wojkowice Kościelne: Brzekowice, Dąbie, Gołusza, Góra Siewierska, Malinowice, Strzyżowice. Po zakończeniu II wojny światowej Psary

³ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 25-27

należały do województwa katowickiego, powiatu będzińskiego. W latach 1954 - 1972 funkcjonowały 4 gromady: Dąbie, Psary (z Gródkowem), Sarnów (z Preczowem) i Strzyżowice (z Górą Siewierską).

Na mocy Ustawy z 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych, 1. stycznia 1973 roku powstała gmina Psary. Kolejna reforma administracyjna Polski z dnia 1. czerwca 1975 roku spowodowała zniesienie powiatów (rozporządzenie RM z 30. maja 1975 roku), a gmina Psary przez kolejne lata 1975-1998, będąc w granicach administracyjnych województwa katowickiego, podlegała bezpośrednio pod zarząd władz wojewódzkich. 1. stycznia 1999 roku nastąpiło reaktywowanie w Polsce powiatów, w tym powiatu będzińskiego w nowych granicach administracyjnych. Gmina Psary w całości pozostała na terenie nowo wytyczonego powiatu będzińskiego.

W rejonie gminy przebiegały we wczesnym średniowieczu dwa szlaki drożne. Jedna droga prowadziła z Krakowa przez Będzin do Wrocławia, druga również z Krakowa przez Olkusz, Sławków, Siewierz do Kalisza i Poznania. Były to trakty handlowe o europejskim znaczeniu. Zakładano na nich komory celne, najwcześniejsze w leżących po sąsiedzku Czeladzi i Siewierzu. Miejscowości wchodzące w skład gminy Psary miały w swoich dziejach różnorodną przynależność administracyjną i kościelną, nie spowodowało to jednak różnic kulturowych ani obyczajowych pośród ludności gminy. Gospodarczo, w obszarze gminy obok funkcji rolniczych rozwijało się górnictwo. Od najdawniejszych czasów w rejonie Góry Siewierskiej istniało górnictwo kruszcowe. Wydobywano tu rudę żelaza, którą przetapiano w kuźniach zbudowanych w roku 1724 pod Siewierzem. Jeszcze w latach 1833 -1856 istniało tu pięć kopalni rudy żelaza. Rudę żelaza w Strzyżowicach eksploatowano do początków XX w. Początki górnictwa węglowego na terenie gminy sięgają XVIII w. Najstarsza kopalnia Zagłębia – „Tadeusz” eksploatowała złoża zalegające w rejonie wsi Psary, Strzyżowice, Wojkowice Kościelne i Gródków. Obszar pokładów węgla nazywano „Zagłębiem Strzyżowickim”. Na terenie gminy eksploatowano także wapienie. Uruchomiona w 1857 roku cementownia w Grodźcu bazowała na złożach wapienia w kamieniołomach: na pograniczu Rogoźnika i Strzyżowic oraz na Wale. Obecnie ludność gminy w przeważającej części stanowią rodziny robotnicze.

Ryc. 4. Obszar obecnej Gminy Psary w 1937 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano sołectwa z terenu gminy. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki z 1933 r.

BRZĘKOWICE

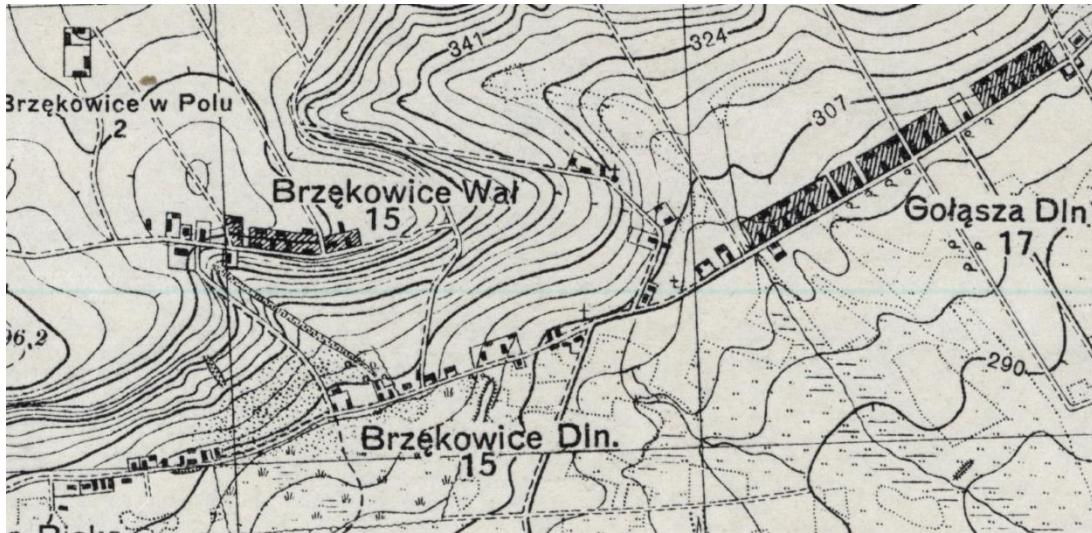
Sołectwo Brzękowice składa się z trzech wsi o nazwach:

- Brzękowice Dolne
- Brzękowice Wał
- Golańska Dolna

Historia wsi Brzękowice sięga XIV wieku. Miejscowość nazywała się wówczas Bernacice. W całości stanowiła własność biskupów krakowskich. Osadzona była na 4 łanach kmiecych. W 1790 roku liczyła 12 domów.⁴

Na terenie Brzękowic Dolnych zaewidencjonowano kapliczkę przydrożną i 2 stanowiska archeologiczne, a w Golańszce Dolnej dom kamienno-ceglany i 2 stanowiska archeologiczne.

⁴ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 27-28

Ryc. 5. Brzękowie w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

DĄBIE

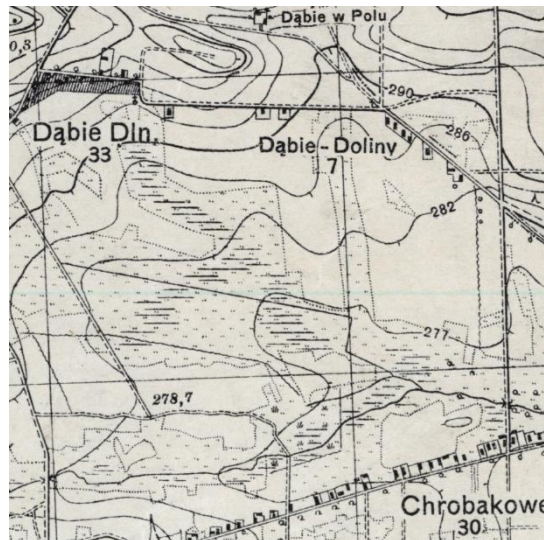
Sołectwo Dąbie składa się z dwóch wsi o nazwach:

- Dąbie
- Dąbie Chrobakowe

Wieś o rodowodzie średniowiecza. Pierwsze wzmianki o wsi Dąbie pochodzą z 1326 roku. Wieś należała administracyjnie do parafii Wojkowice Kościelne i była wsią szlachecką, mającą kilku właścicieli. Osada miała 6 łanów roli szlacheckiej i dwa majątki rycerskie. We wsi był browar i folwark. W roku 1783 roku Dąbie przeszły na własność kapituły krakowskiej. Liczyły wówczas 200 mieszkańców i miały 40 domów. Wydzielona wieś Dąbie Chrobakowe (d. Chrobakowe) obejmuje południowo-wschodnią, skrajną część sołectwa, a jej historia jest bezpośrednio związana z historią Dąbia.⁵

Na terenie Dąbia zaewidencjonowano figurę św. Jana Nepomucena w kapliczce przydrożnej, kapliczkę przydrożną, chałupę drewnianą i 5 stanowisk archeologicznych, a w Dąbiu Chrobakowym kapliczkę murowaną.

⁵ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 28

Ryc. 6. Dąbie w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

GOLĄSZA

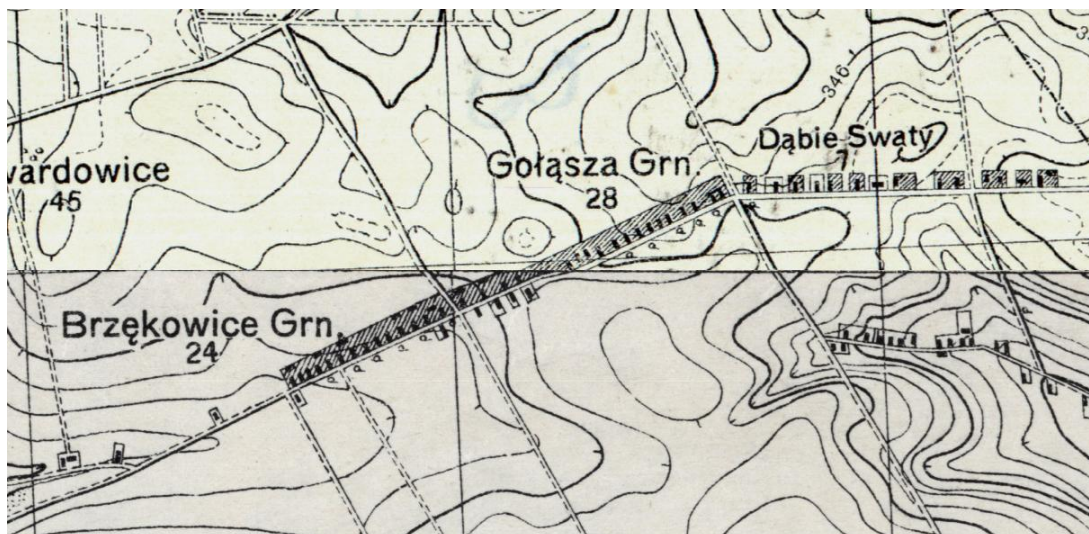
Sołectwo Gołąsza składa się z trzech wsi o nazwach:

- Brzękowice Górne
- Dąbie Górne
- Gołąsza Górna

Wieś Gołąsza, dawniej Gołasz, była własnością szlachecką. W XVI wieku przeszła na własność kapituły krakowskiej. Miała wówczas 6 łąnów kmiecych, 2 folwarki, 11 stawów oraz karczmę. Na obszarze miejscowości Gołąsza zewidencjonowano 3 stanowiska archeologiczne z artefaktami z okresu od epoki kamienia, poprzez starożytność do epoki średniowiecza. Wieś Dąbie Górne jest wydzieloną wsią z części miejscowości Dąbie, zwaną również „Dąbie Swaty”. Historia tej wsi opisana została w p-kcie dotyczącym Dąbia. Z kolei Brzękowice Górne opisane zostały w części dotyczącej Brzękowic.⁶

Na terenie Brzękowic Górnych zaewidencjonowano chałupę drewniano-murowaną, a w Gołąszy Górnej chałupę drewnianą, dawną szkołę i 3 stanowiska archeologiczne.

⁶ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 28

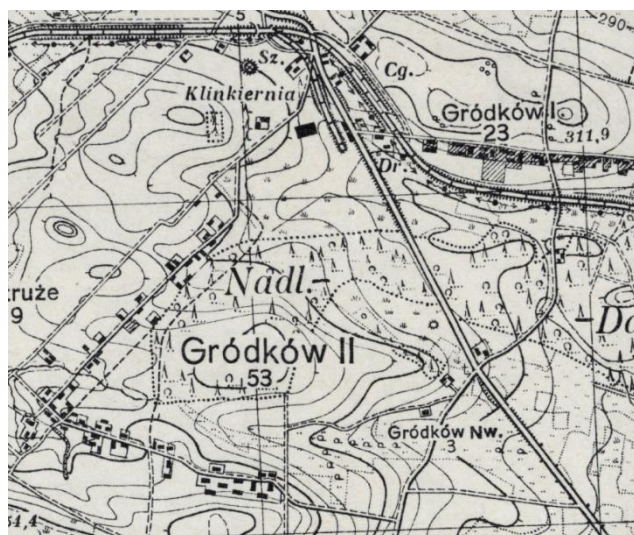
Ryc. 7. Goląsza w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

GRÓDKÓW

Gródków (d. Grodków) – to prastara osada funkcjonująca jako podgródzie zamku Grodziec. Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z zapisów Jana Długosza z XV wieku. Była wsią szlachecką, a jej pierwszym odnotowanym właścicielem był Garwusz, następnie Skidzińscy i Bieleccy. Później przeszła na własność kapituły krakowskiej. Pod koniec XVII wieku liczyła kilkanaście chałup i dwa młyny. W 1881 roku osada liczyła 253 mieszkańców i miała 33 domy.⁷

Na terenie Gródkowa zaewidencjonowano 2 stanowiska archeologiczne.

Ryc. 8. Gródków w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

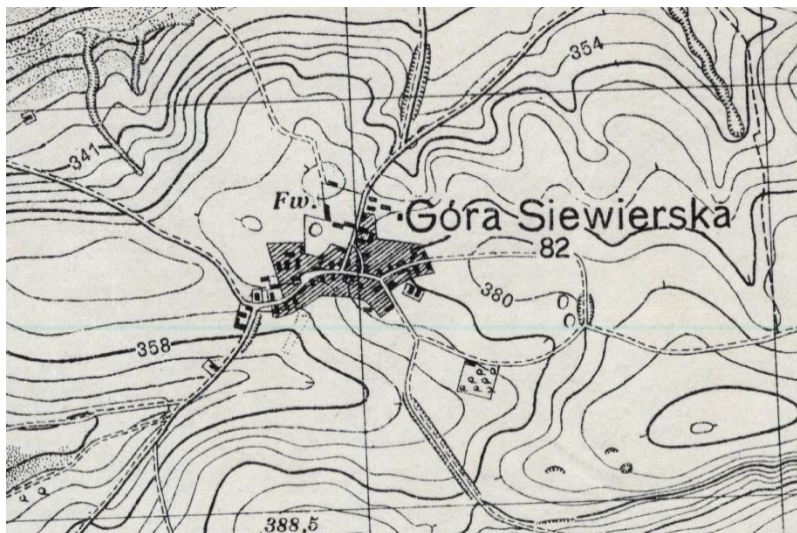
⁷ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 28

GÓRA SIEWIERSKA

Wioska usytuowana w pobliżu źródeł Jaworznika wpadającego pod Żychcicami do Brynicy, na najwyższym szczycie 398 m n.p.m. - grzbiecie wzgórz ciągnących się od Rogoźnika po Toporowice. Wioskę otacza wieniec podobnych wzgórz: od zachodu - Śródpole, od wschodu - Kokoszka, od południa - Szatki i Wronia, i od północy – Wiśniowa. Pierwsze wiadomości historyczne o Górze (przydawkę Siewierska otrzymała dopiero w I połowie XVII w.), pochodzą z XV wieku. Pierwotnie własność szlachecka, w 1668 roku znalazła się w rękach biskupów krakowskich. Po roku 1790, kiedy przeszła na własność Rzeczypospolitej, zarządzali nią Olewińscy i Korczakowscy. Do wioski należały jeszcze osady leśne: Szopa i Skrzydekowizna, a dwór znajdował się w zachodniej części wioski. Od najdawniejszych czasów zajmowano się tu płytkim górnictwem kruszcowym, ale dokumenty na ten temat sięgają jedynie schyłku XVII wieku. Wydobywano również rudę żelaza, którą przetapiano w kuźniach pod Siewierzem. Jeszcze w latach 1833-1856 istniało tu pięć rządowych kopalń rudy żelaznej. Wieś posiadała 6 łanów kmiecyh, z których płaciła dziesięcinę snopową biskupowi krakowskiemu, zaś z dwóch łanów i dwóch majątków rycerskich dziesięcinę otrzymywał kościół w Siemoni. Wieś zobowiązana była także do płacenia dziesięciny snopowej klasztorowi zwierzynieckiemu.⁸

Na terenie Góry Siewierskiej zaewidencjonowano 15 stanowisk archeologicznych.

Ryc. 9. Góra Siewierska w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

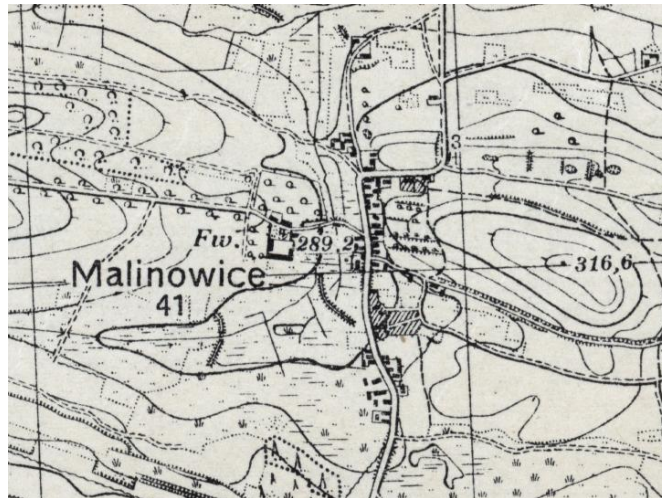
MALINOWICE

Własność szlachecka na 4. łanach kmiecyh i 2. zagrodniczych. We wsi był dwór, dwie karczmy, młyn i nawet kopalnia. W 1874 roku wieś kupił książę Hohenlohe, a potem Towarzystwo Górniczo-Przemysłowe „Saturn”, które dokonało parcelacji obszaru dworskiego.⁹

Na terenie Malinowic zaewidencjonowano założenie podworskie i 6 stanowisk archeologicznych.

⁸ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 28-29

⁹ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 29

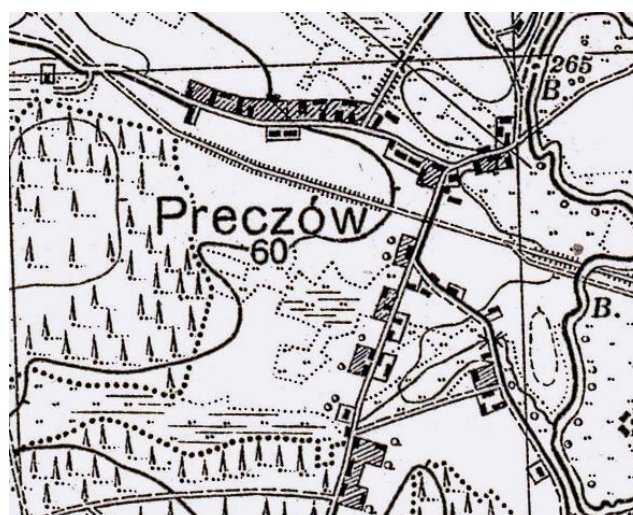
Ryc. 10. Malinowice w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

PRECZÓW

Historyczne zapisy nazwy wsi to: Przeczów, Pręczów, Preczów. Jest to nazwa dzierżawcza od nazwy osobowej Przecz. Pierwsza udokumentowana wzmianka o Preczowie pochodzi z 1665 roku jako o własności szlacheckiej, która płaciła dziesięcinę z ról folwarcznych plebanowi będzińskiemu. Pierwszym znanym dziedzicem jest Wojciech Kicki, znany z zapisu notarialnego z 1727 r. na rzecz szpitala w Siewierzu. W 1761 r. wszystkie działki wsi skupił w jednym ręku Wojciech Ciosnowski (Czosnowski). W 1788 r. w wiosce było 14 domów, w połowie XIX w. liczyła 138 mieszkańców. Wieś posiadała browar, gorzelnię i karczmę. Po odejściu Ciosnowskich w 1849 r. zniszczył dwór preczowski, który wraz z folwarkiem stał nad wielkim stawem, położonym przy drodze do Malinowic. Po utworzeniu powiatu będzińskiego w 1867 roku, wieś przydzielono do gminy Gzichów. W okresie międzywojennym Preczów należał do gminy Łagisza, a w latach 1949-1954 do gromady Sarnów.¹⁰

Na terenie Preczowa zaewidencjonowano chałupę konstrukcji drewnianej i 1 stanowisko archeologiczne.

Ryc. 11. Preczów w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

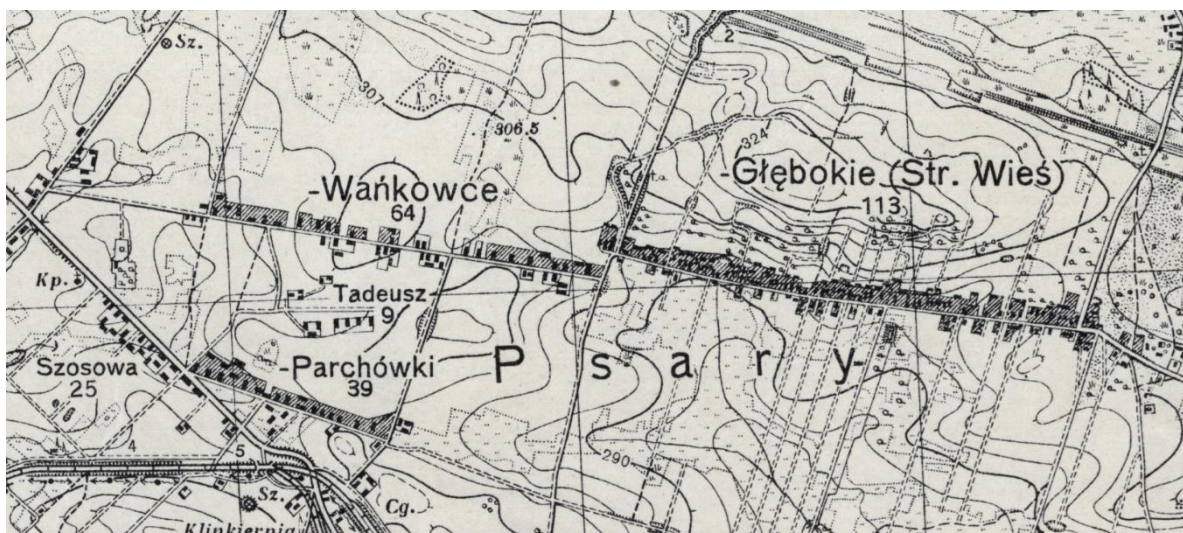
¹⁰ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 29

PSARY

Pierwsze wiadomości o wiosce osadzonej na 13 łanach kmiecych i 2 łanach zagrodniczych pochodzą z 1316 r. Jest tam podana informacja, że Władysław Łokietek zwrócił księciu bytomsko-kozielskiemu - Władysławowi połowę wsi Psary. W 1713 r. dziedzicami Psar byli Franciszek Ujejski, Stanisław Malczewski i Krzysztof Masłomięcki. W tym czasie inną część wsi kupił Andrzej Bielecki. Po kilkudziesięcioletnim rozdrobnieniu tj. około 1725 r., Psary stały się w połowie własnością Rogowskiego, w połowie zaś rodu Ujejskich. Po 1802 r. w roli właściciela Psar występował Buschman-Prusak, potem zaś kolejno Błeszczyński, Reyczyńska i Kapuściński. Mieszkało również w Psarach wiele drobnych rodów szlacheckich. W dwóch częściach Psar, tj. na wzgórzu Mongolica i na tzw. Żabińcu, dokonano odkryć archeologicznych, które potwierdzają, że dzisiejsze Psary zamieszkiwane były przez ludzi przed naszą erą. Górnictwo na terenie Psar sięga roku 1789. Wieś w tym czasie miała 108 domów, liczył 854 mieszkańców, 1242 mórg ziemi, w tym 887 mórg roli. Osada górnicza rządowa Tadeusz miała 58 mórg, 11 domów i 46 mieszkańców. Wioska posiadała też 3 młyny nad rzeką Psarką oraz dwie karczmy. Od najdawniejszych czasów należała do parafii Grodziec. Od 1937 roku ma własną parafię.¹¹

Na terenie Psar zaewidencjonowano chałupę drewniano-murowaną, dom, kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła oraz 4 stanowiska archeologiczne.

Ryc. 12. Psary w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

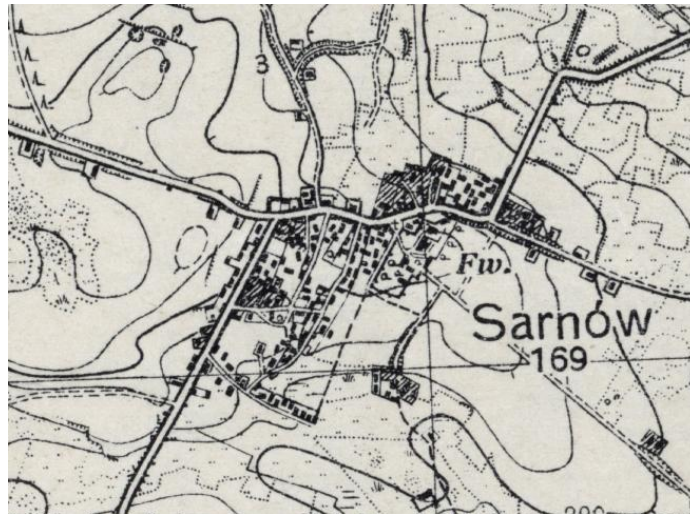
SARNÓW

Wieś Sarnów, położona przy starej traktowej drodze Będzin – Niezdara, istnieje co najmniej od połowy XV wieku. Wieś szlachecka, posiadała 5 łanów kmiecych i 2 łany zagrodnicze. Pierwszymi znanymi właścicielami byli Mateusz i Jakub herbu Nowina, a następnie Zagórscy, Myszkowscy, Porębscy, Bełzowie, Bogusławscy, Giedziński, Brabiańscy i Rogalewscy. W 1827 roku wieś liczyła 246 mieszkańców z 32 domami, natomiast w 1852 roku 298 mieszkańców z 43 domami. W latach 1877-1885 funkcjonowała we wsi prywatna kopalnia węgla kamiennego „Sylwestra”.¹²

Na terenie Sarnowa zaewidencjonowano 1 stanowisko archeologiczne.

¹¹ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 29-30

¹² Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 30

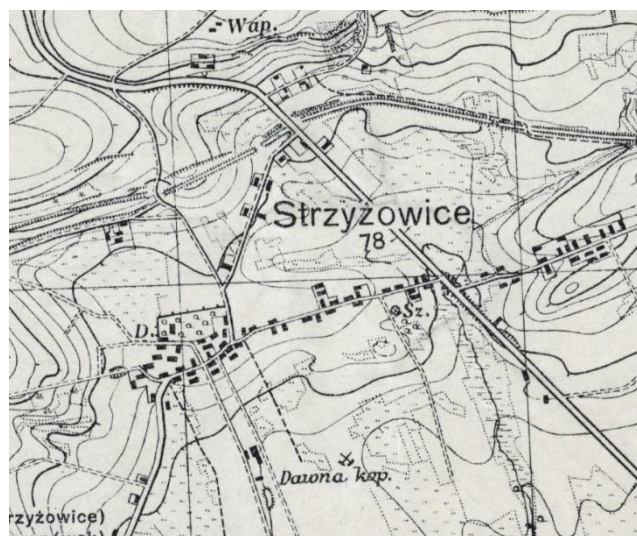
Ryc. 13. Sarnów w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

STRZYŻOWICE

Zakłada się, że wieś Strzyżowice nabyła swoją nazwę od obowiązku strzeżenia szlaków drogowych, lub od obowiązku strzeżenia innych dóbr. Wieś o rodowodzie średniowiecza. Pierwsze wzmianki o Strzyżowicach pojawiają się w dokumentach nadawczych klasztoru w Zwierzyńcu pod Krakowem w XII w. Strzyżowice były własnością w części kościelną, w części szlachecką. Wieś osadzona na 7 łanach kmiecych, posiadała 3 dwory. Pod koniec XVIII wieku we wsi mieszkało 169 osób i stały w 32 domy. W roku 1883 Gwarectwo Hrabia Renard na terenie Strzyżowic uruchomiło kopalnię węgla kamiennego "Andrzej", która pracowała z przerwami do roku 1922. Obecne Strzyżowice w gminie Psary należały w XIX wieku do 1866 roku do powiatu lelowskiego, a od 1867 roku do powiatu będzińskiego.¹³

Na terenie Strzyżowic zaewidencjonowano dom, krzyż pokutny kamienny oraz 12 stanowisk archeologicznych.

Ryc. 14. Strzyżowice w 1933 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

¹³ Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Psary na lata 2021 – 2024, s. 30

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina Psary posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których wskazano zapisy chroniące zabytki. Na terenie Gminy Psary nie odnotowuje się parku kulturowego.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary w celu ochrony wartości krajobrazu gminy, w tym: ekspozycji zabytkowych obiektów lub zespołów zabudowy, odrębności i charakteru krajobrazu kulturowego poszczególnych sołectw należy kontrolować zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym, nie dopuszczając do powstania dysharmonijnych elementów krajobrazu, takich jak: obiekty o nadmiernych gabarytach, zespoły zieleni wysokiej lub zabudowy przesłaniające widoki oraz inne elementy zagospodarowania o negatywnym oddziaływaniu estetycznym. Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, należy wprowadzać ustalenia dotyczące gabarytów i wysokości zabudowy, a także zasad kształtowania zieleni i innych elementów zagospodarowania przestrzennego, mające na celu harmonijne kształtowanie krajobrazu oraz ochronę ekspozycji obiektów zabytkowych, zachować odrębność poszczególnych jednostek - historycznych miejscowości, wsi, przysiółków i kolonii, uwzględniać w planowaniu możliwość wykorzystania śladów dawnej sieci drożnej.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina Psary wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do sieci osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych: sieć rzędówek luźnych, długich i osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia. Powstała w wyniku reform agrarnych i wylesienia (XIX i XX w.).

Z kolei wg H. Szulc na terenie gminy dominują wsie regularne – rzędówki. Kształtowanie się wiejskich układów przestrzennych związane było z warunkami naturalnymi jak dostępność do wody, ukształtowaniem terenu, przebiegi szlaków i dróg oraz umiejscowienie folwarków. Na terenie Gminy Psary zachował się jedynie zespół podworski w miejscowości Malinowice. Rozwój folwarków generował wzrost znaczenia miejscowości, ich rozwój i intensyfikację budownictwa. Historyczne budynki mieszkalne zachowane zostały szczątkowo, głównie w postaci drewnianych chałup.

Na podstawie map historycznych można wnioskować jakie pierwotne założenia posiadały dane wsie. W ostatnich latach w wyniku intensywnego rozwoju mieszkalnictwa większość wsi z terenu gminy przyjmuje układ rozbudowanych wielodrożnic, a historyczne rozplanowanie wiejskich struktur osadniczych jest trudno zauważalne. Szczególna intensyfikacja nowej zabudowy mieszkaniowej nastąpiła w ostatnich latach w południowej części gminy.

Osadnictwo na terenie gminy jest bardzo stare. Pierwsze wzmianki o Psarach, Górze (Siewierskiej), Dąbiu i Strzyżowicach pochodzą z XIII w. Pozostałe odnotowywane są w wieku XIV i XV. Początkowe układy ulicówek

przekształcały się w układy wielodrożnicowe. Zmiany w układach przestrzennych wsi nastąpiły w wyniku oczyszczania chłopów i scalenia gruntów. Tworzono kolonie o charakterze rzędówek liniowych z regularnym prostym układem pasów osiedli. Wytyczano od nowa drogi przecinające się pod kątem prostym, przy których rzędem ustawiano obok siebie zabudowania. Układy ruralistyczne Psar, Gródkowa i Strzyżowic są przykładami dziewiętnastowiecznej wsi po scaleniu (komasacje gruntów przeprowadzono jeszcze w latach 1931 – 1933 wytyczając kolejne drogi). Aktualnie w gminie występują dwa typy wsi : wielodrożnicowe – Góra Siewierska, Sarnów i Preczów oraz rzędowo–ulicowe – pozostałe. Inny podział wynika z charakteru starszej zabudowy: małomiasteczkowej Sarnowa, Preczowa, Gródkowa i podmiejskiej Strzyżowic oraz Psar, co ma związek z tradycją przemysłowo – górniczą południowej części gminy i z bezpośrednim sąsiedztwem miast przemysłowych. Charakter rolniczy zachowały wsie w części północnej. Większość starych szlaków drogowych jest użytkowana do dzisiaj, jako ulice bądź drogi gospodarcze. Cechują je znaczące walory widokowe.¹⁴

Na terenie Gminy Psary nie odnotowuje się historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Zagospodarowanie terenów¹⁵

Na tradycje kulturowe w zagospodarowaniu terenów składa się wiele czynników warunkujących rozwój gospodarczy i społeczny. Od zarania dziejów istniały tutaj możliwości eksploatacji różnych surowców poczynając od rud kruszonośnych i galmanu, rud żelaza do zasobów węgla kamiennego, wapieni i iłów. Ślady tej działalności znajdują się w całej gminie, ale są coraz trudniejsze do identyfikacji ze względu na wykorzystywanie wszelkich wyrobisk do składowania w nich odpadów komunalnych i górniczych (skały płonej).

Na ilość i jakość historycznych elementów zabudowy wpływ miały także podziały administracyjne i kościelne w czasach Księstwa Siewierskiego (1358 – 1790). Brak na przykład w gminie składającej się z bardzo starych wsi, zabytkowego kościoła, wynika z faktu, że wsie wchodzące w obręb obecnej gminy przynależały aż do 5 parafii „zewnątrznych” (w Będzinie, Grodźcu, Siemonii, Siewierzu i w Wojkowicach Kościelnych). Dopiero w drugiej połowie XX w. na terenie gminy powstało 5 parafii rzymsko – katolickich (w Psarach, Strzyżowicach, Dąbju z filialną kaplicą w Malinowicach, w Preczowie i Sarnowie) i jednej polsko – katolickiej w Strzyżowicach.

W południowej części gminy obserwowany jest postępujący proces rozpraszania zabudowy.

Lokalny budulec

Lokalnym, tradycyjnym materiałem budowlanym stosowanym do budowy budynków jest wapień kamienny. Obecnie często zakrywany, na skutek dociepleń i otynkowań. Tego typu pojedyncze przykłady obiektów zaobserwować można jeszcze na terenie gminy. Przykładem jest dom w Goląszy Dolnej ujęty w gminnej ewidencji zabytków.

¹⁴ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary

¹⁵ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary

Fot. 1. Dom w Goląszy Dolnej wzniesiony z kamiennego wapienia

Źródło: fotografia własna

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Psary znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) zespołami budowlanymi,
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) parkami.

W Gminie Psary znajdują się obiekty architektury i budownictwa, które reprezentowane są najliczniej poprzez obiekty małej architektury (kapliczki i krzyż pokutny), budynki mieszkalne, kościół oraz dawną szkołę. Zachowane zostało jedno założenie podworskie – zespół budowlany wraz z parkiem podworskim. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, nie przedstawiono informacji szczegółowych dla zabytków ruchomych. Są one szczególnie podatne na wszelkiego rodzaju próby włamań, kradzieży, czy aktów wandalizmu, dlatego też wskazuje się ogólną informację, iż zabytki ruchome z terenu Gminy Psary to figury przydrożne, kapliczki przydrożne wraz z wyposażeniem oraz wyposażenie jednego z kościołów na terenie gminy. Ograniczenie to wynika z konieczności zapewnienia bezpieczeństwa tym obiektom oraz zapobiegania ich kradzieżom, nielegalnemu obrotowi i wywozowi za granicę.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczynia się do nieodwracalnych

zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji, gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej, obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji, gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomi wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł

przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116 określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomi wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomości i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

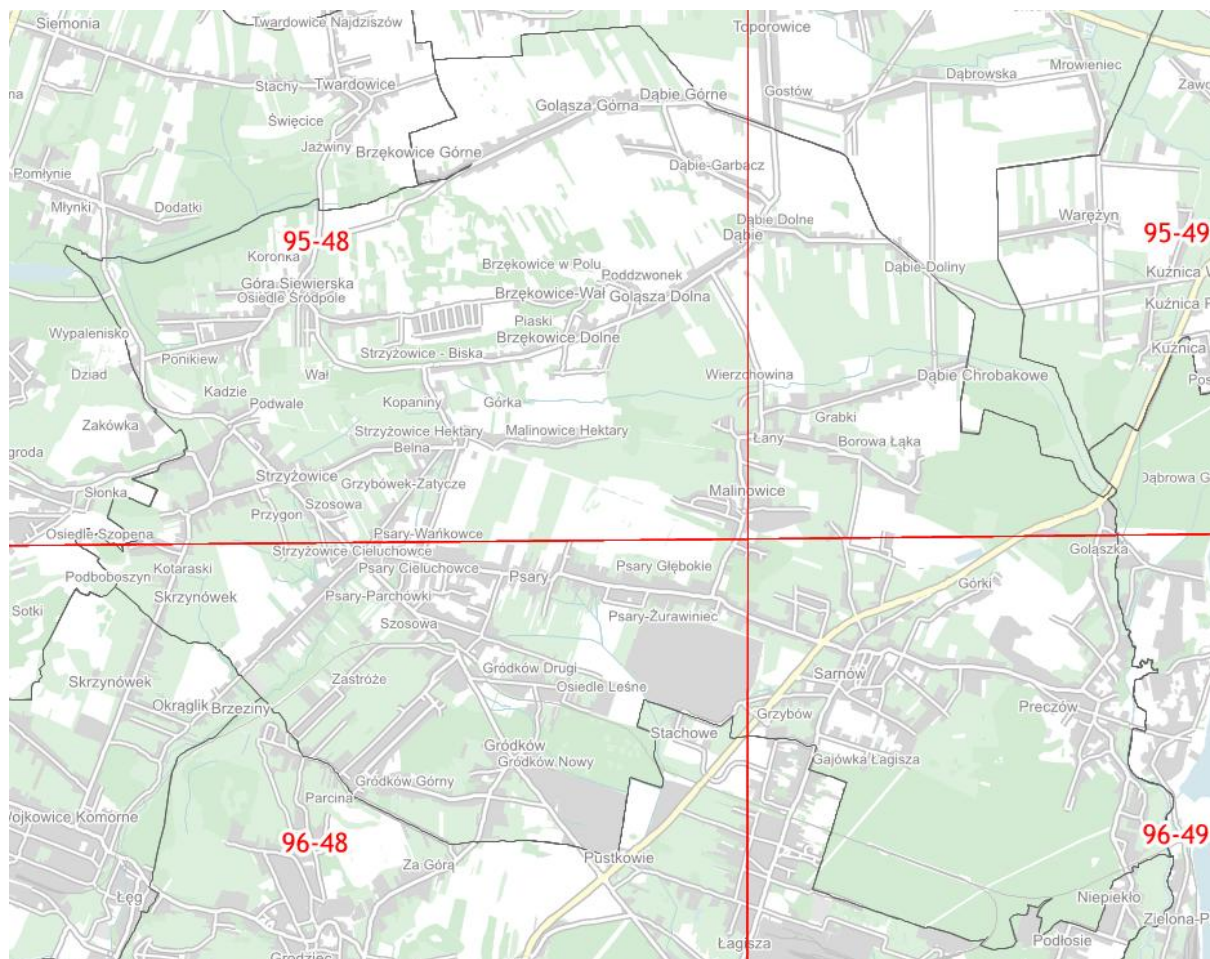
Niezwykle ważną regulacją dotyczącą zabytków archeologicznych są przepisy art. 31 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z ww. art. osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Wyjątek stanowi art. 82a ust. 1 ww. ustawy.

Na terenie Gminy Psary znajdują się 53 stanowiska archeologiczne, żadne nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Ww. stanowiska znalazły się w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych Gminy Psary. Opracowane zostały dla nich w 2025 r. karty adresowe gminnej ewidencji zabytków, które uzyskały pozytywną opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe, gminna ewidencja zabytków Gminy Psary została dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Psary. Wszystkie nieruchomości zabytki archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

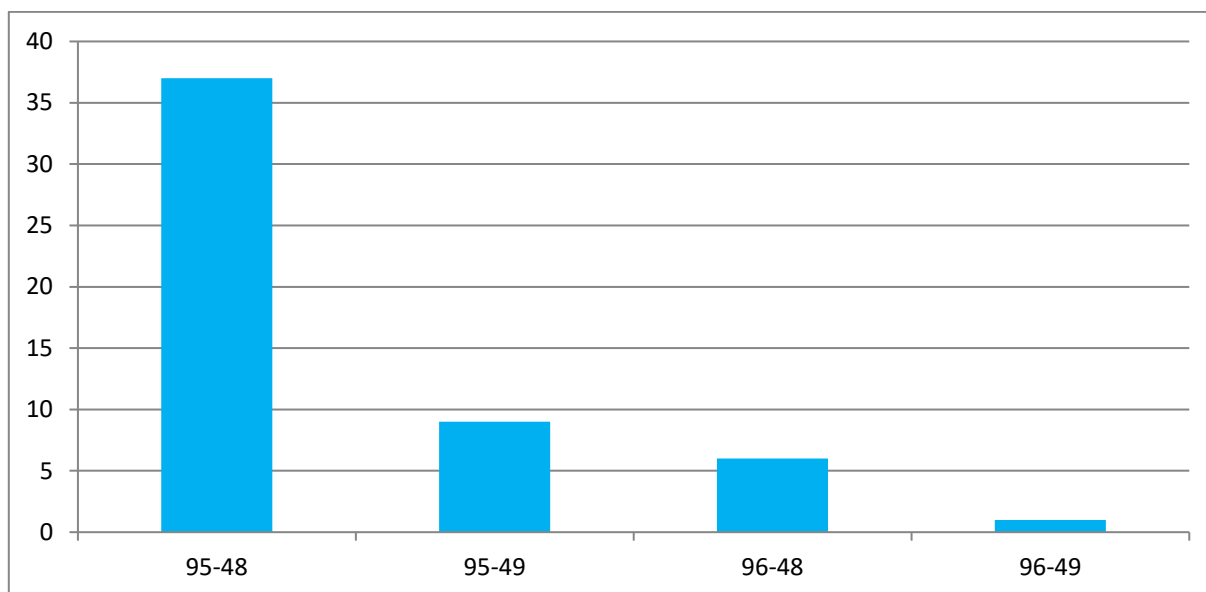
Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 4 obszary AZP nachodzą na teren Gminy Psary: 95-48, 95-49, 96-48, 96-49. Najmniejszym stopniem pokrycia charakteryzuje się obszar 96-49, który wkracza na obszar gminy w minimalnym stopniu. Z kolei największy obszar pokrycia sektora AZP przypada na AZP 95-48.

Ryc. 15. Obszary AZP na terenie Gminy Psary

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

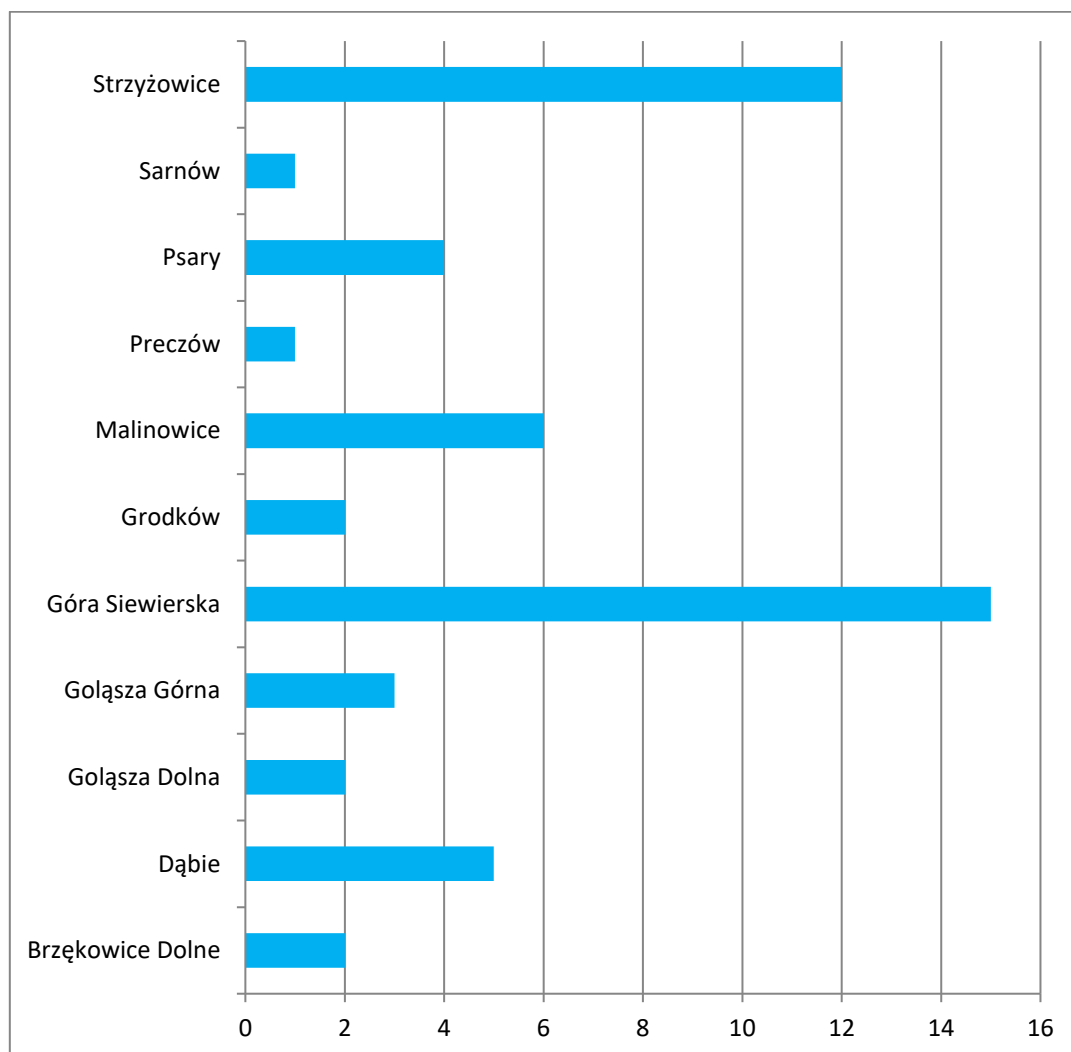
Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze 95-48 (37) i jest to ponad połowa wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy. Stanowiska odnotowano jeszcze na obszarach: 95-49, 96-48 i 96-49. Oznacza to, że stanowiska archeologiczne znajdują się na wszystkich obszarach AZP z terenu gminy. Należy zaznaczyć, że rozmieszczenie stanowisk na terenie gminy nie jest równomierne. Największe nagromadzenie stanowisk występuje w północno-zachodniej i północnej części gminy.

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne

Na terenie 11 jednostek osadniczych znajdują się 53 stanowiska archeologiczne, w tym 3 stanowiska o nieustalonej lokalizacji. Najwięcej zaewidencjonowanych stanowisk znajduje się w Górze Siewierskiej – 15 oraz Strzyżowicach – 12. W żadnej z pozostałych jednostek nie odnotowano 10 i więcej stanowisk. Szczegółowe informacje przedstawiono na poniższym wykresie.

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Funkcje poszczególnych stanowisk są niekiedy mocno zróżnicowane. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. I tak np. w miejscowości Brzękowice Dolne znajduje się stanowisko wielokulturowe, z odnotowanymi różnymi chronologiami, które świadczą o ciągłości osadniczej na tych terenach – 3 fakty osadnicze.

Tabela 3. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Brzękowice Dolne	95-48	3	8	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska?)
					punkt osadniczy-osada	późne średniowiecze, XIII-XI w.
					punkt osadniczy-osada	okres nowożytny

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie różnych rodzajów stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że najwięcej zaewidencjonowano śladów osadnictwa – 48. W obrębie 53 stanowisk odnotowuje się łączną liczbą

faktów osadniczych w ilości 70, co oznacza, że średnio na stanowisko przypadają niecałe 1,5 faktu osadniczego. Na terenie gminy odnotowano także ciekawe stanowiska o interesującej funkcji: 3 cmentarzyska, w tym cmentarzysko kultury łużyckiej z Góry Siewierskiej, wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe oraz cmentarzysko ciałopalne w Psarach. Występują tu również 3 stanowiska produkcyjne przypadające na XI-XX w. w Malinowicach i dwa w Dąbiu.

Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	ślad osadnictwa	48
2	punkt osadniczy-osada	7
3	osada	5
4	cmentarzysko	3
5	stanowisko produkcyjne	3
6	nieokreślone	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie gminy występują stanowiska archeologiczne z okresu od paleolitu górnego do XX w. Znajdują się tu fakty osadnicze datowane niemal na cały przekrój chronologii archeologicznej. Oprócz wyżej wymienionych okresów, znajdują się tu stanowiska z paleolitu, mezolitu, neolitu, epoki brązu, epoki żelaza, średniowiecza, czy nowożytności. Pod względem przynależności kulturowej najstarsze stanowisko z paleolitu górnego znajduje się w Górze Siewierskiej. Pod względem wyodrębnionych kultur odnotowuje się tu kulturę łużycką i przeworską. Najliczniej reprezentowana jest kultura łużycka datowana na 1850 – 400 r. p.n.e.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych nie posiada własnej formy krajobrazowej, tj. są to stanowiska ziemne. Wszelkie prace inwestycyjne prowadzone przez Gminę Psary, które związane były z pracami ziemnymi stanowiącymi potencjalne zagrożenie dla zabytków archeologicznych uzgadniane były z WKZ. Należy pamiętać, że do istotnych zagrożeń dla stanowisk archeologicznych należy zaliczyć czynniki naturalne, np. działalność rzek, czy czynniki ludzkie związane z pracami ziemnymi, jak np.:

- kanalizacja;
- wodociągi;
- inwestycje mieszkaniowe, usługowe i przemysłowe;
- budowa dróg, obwodnic;
- lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa;
- planowane zalesienia;
- melioracje;
- regulacje cieków wodnych i budowa zbiorników retencyjnych;
- głęboka orka;
- gwałtowne zjawiska atmosferyczne.

Do innego typu zagrożeń należy zaliczyć działalność nielegalnych poszukiwaczy zabytków, którzy mogą na trwale uszkodzić historyczne nawarstwienia zabytku.

W przypadku zadań inwestycyjnych prowadzonych przez Gminę Psary, które mogłyby występować w kolizji ze stanowiskami archeologicznymi, a także pracami polegającymi na pracach ziemnych, np. budowa, czy modernizacja dróg, wszelkie prace uzgadniane będą z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary dla stanowisk archeologicznych należy ustalić działania zabezpieczające lub wyprzedzające oraz nadzór archeologiczny przy prowadzonych inwestycjach.

Wszelkie prace przy stanowiskach archeologicznych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne podlegają ochronie.

Baza danych o stanowiskach archeologicznych nie jest bazą zamkniętą i ma charakter zbioru otwartego.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Psary nie funkcjonują muzea, w których znajdowałyby się zabytki. Nie odnotowuje się również izb pamięci, izb tradycji oraz innych miejsc, gdzie gromadzone byłyby zbiory związane z historią gminy.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Psary nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (124 wpisy-stan na maj 2026 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (13 wpisów-stan na maj 2026 r.). Zgodnie z Listą produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi z terenu Gminy Psary nie odnotowuje się żadnego wpisu. Na terenie Gminy Psary występują jednak pojedyncze przykłady lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Przynależność etnograficzna Gminy Psary związana jest z tzw. Ziemią Siewierską. Od XIV wieku było to księstwo we władaniu Piastów. W latach 1312–1337 i 1443–1790 samodzielne księstwo, pod panowaniem książąt siewierskich, którymi od 1443 byli kolejni biskupi krakowscy. W 1790 włączone w granice państwa polskiego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Ryc. 16. Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com**Zespoły**

Na terenie gminy, przy Gminnym Ośrodku Kultury i Sportu funkcjonują liczne zespoły śpiewacze, do których należą:

- "Nasz Gródków";
- "Zagłębianki";
- "Od...Do...";
- "Dąbie";
- "Górzanie";
- "Strzyżowiczanie";

- "Tęcza";
- "Kapela Gródków".

W 2020 r. realizowany był projekt „Wyśpiewana tradycja” w wyniku którego powstało repozytorium zespołów śpiewaczych z gminy Psary: zespolyspiewacze.pl (<http://zespolyspiewacze.pl/>).

Fot. 2. Zespół Śpiewaczy „Zagłębianki”

Źródło: www.psary.pl

Kola Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Psary działa Koło Gospodyń Wiejskich Preczów, które wpisane zostało do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich. Poprzez swoją działalność przyczynia się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. To dobrowolna i niezależna organizacja, której celem jest m.in. kontynuacja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom tradycji lokalnych. Dbą o dorobek kulturowy, promuje „Małą Ojczyznę” poprzez występy i wystawy na piknikach, festynach, dożynkach i innych imprezach. Koło Gospodyń Wiejskich dba o tradycję, tożsamość i historię gminy, wspiera lokalne dziedzictwo kulturowe. Jednym z zadań jest kultywowanie tradycji ludowych, rozwój kultury ludowej, w tym w szczególności kultury lokalnej i regionalnej. Do pozostałych KGW z terenu gminy należy zaliczyć:

- KGW w Brzękowicach Górnych;
- KGW w Dąbiu;
- KGW w Goląszy Górnej;
- KGW w Górze Siewierskiej;
- Koło Gospodyń „Nasz Gródków”;
- KGW w Malinowicach;
- I KGW w Psarach;
- II KGW w Psarach;
- KGW w Sarnowie;
- I KGW w Strzyżowicach;
- II KGW w Strzyżowicach.

Fot. 3. Koło Gospodyń Wiejskich Preczów

Źródło: www.facebook.com

Dziedzictwo kulinarne

Co prawda z terenu Gminy Psary nie odnotowuje się żadnego wpisu na Listę produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, jednak występują tu potrawy tradycyjne. Ww. Koło Gospodyń Wiejskich kultywuje tradycje kulinarne. Podczas festynów i imprez plenerowych KGW przygotowuje potrawy takie jak: "preczowskie pierogi", czy "preczowski bigos".

Legendy

Na terenie gminy znajduje się tzw. „Kapliczka pod dzwonkiem” w miejscowości Brzękowice Dolne. Zgodnie z tradycją, jeszcze w pierwszej połowie XX wieku mieszkający nieopodal dzwonnik wprawiał w ruch dzwonek, który powodował rozstąpienie się burzowych chmur i ustąpienie burzy. Dźwięk dzwonka miał siłę rozganiania deszczowych chmur, które mogłyby zagrozić żniwiarzom podczas ich pracy.

Legenda związana z rodziną Kmitów z Malinowic głosi, że podczas potopu szwedzkiego wojska szwedzkie napadły na Malinowice, wdarty się do dworku i wymordowały jego właścicieli i służbę, a dom oraz otaczające go budynki podpaliły. Te dramatyczne wydarzenia miał przeżyć najmłodszy dziedzic Kmitów, którego z domu wyniosła jego opiekunka i schroniła się z nim pod jednym z buków. Legenda głosi, że za opiekunką wybiegł lokaj, który chcąc ratować chociaż część majątek Kmitów spakował srebra i niektóre kosztowności do worka i zakopał je w lesie. Podobnie uczynił służący, który zakopał szkatułkę z pieniędzmi w piwnicy. Kiedy młody Kmita wraz z opiekunką wyszli z lasu w miejscu dworku zobaczyli zgłiszczą. Wówczas chłopcem i jego piastunką zajęli się bliscy krewni Kmitów. Młody Kmita w późniejszych latach próbował szukać wzmiankowanych skarbów, ale nigdy mu się to nie udało.¹⁶

Inną legendą związaną z wcześniejszą jest legenda o buku z Brzękowic Dolnych, który jest niewątpliwie atrakcją przyrodniczą omawianego terenu. Wiedzie do niego droga gruntowa z okolic boiska sportowego do rozdroża w kierunku Malinowic. Legenda głosi, że w czasach potopu szwedzkiego to właśnie pod nim został ukryty skarb rodziny Kmitów, która została wymordowana przez Szwedów.¹⁷

¹⁶ 5Historyczne ścieżki Gminy Psary, Gminny Ośrodek Kultury Gminy Psary, 2021 r.

¹⁷ Historyczne ścieżki Gminy Psary, Gminny Ośrodek Kultury Gminy Psary, 2021 r.

Święta związane z lokalnym dziedzictwem

Celem zachowania lokalnego dziedzictwa kulturowego, na terenie Gminy Psary organizowane są różne wydarzenia integracyjne. Kształtującymi tożsamość regionalną wydarzeniami organizowanymi na obszarze gminy są:

- Gminne Dożynki - impreza organizowana raz w roku w miejscowości Psary o charakterze dziękczynnym za dary przyrody;
- Zapusty w Dąbiu – impreza o wieloletniej tradycji, która cieszy się ogromną popularnością wśród mieszkańców. Jej celem jest kultywowanie lokalnych zwyczajów i pielęgnowanie folkloru;
- Świętojański Festiwal Pieśni i Przyśpiewek Zalotnych – podczas wydarzenia wykonywane są tradycyjne pieśni i przyśpiewki zalotne, charakterystyczne dla swojego regionu. Impreza organizowana corocznie w Preczowie;
- Święto Chleba w Sarnowie – charakterystycznym elementem imprezy jest degustacja miejscowego, produkowanego przez gospodynie smalcu;
- Wykopki ziemniaków – wspólne zbieranie ziemniaków / każdy u każdego z rodziny czy sąsiadów aż do momentu wyzbierania (sołectwo Dąbie);
- Święto Pieczonego Ziemniaka (OSP Strzyżowice);
- Spotkania Barbórkowe w Gródkowie (tzw. Karczma) – tradycja górnicza;
- Kryształ Kultury – wydarzenie wręczenia nagród Wójta Gminy Psary za osiągnięcia w dziedzinie kultury. Nagroda „Kryształ Kultury” honoruje mieszkańców, którzy mają szczególne osiągnięcia w dziedzinie kultury, w tym twórczości artystycznej, popularyzacji i upowszechniania kultury, organizowania działalności kulturalnej.

W gminie organizowanych jest także wiele imprez okazjonalnych (festyny i pikniki środowiskowe), stwarzających okazje do wspólnej integracji małej i dużej społeczności gminy. Źródłem informacji o wydarzeniach gminy są czytelne i łatwe w obsłudze strony internetowe prowadzone przez Urząd Gminy Psary.

Herb Gminy

Transformacja ustrojowa na przełomie lat 80. i 90. XX w. spowodowała wśród mieszkańców Polski chęć przemian i poczucie wolności. Z biegiem czasu poszczególne regiony kraju mając na uwadze odrębną historię, tradycje, zwyczaje zaczęły zwracać uwagę na tożsamość lokalną. Jednostki samorządowe mogły dokonać ponownej oceny faktycznego stanu historii regionu i związanych z nią symboli. W związku z powyższym Rada Gminy Psary zatwierdziła herb Gminy Psary Uchwałą Nr XXVIII/203/2009 z dnia z dnia 28 stycznia 2009 roku w sprawie przyjęcia Statutu Gminy Psary.

Herbem Gminy Psary jest wizerunek połowy orła w pas Piastów Śląskich, kolor złoty na tle błękitnym, w drugim prawym dolnym polu w kolorze białym, kłos zboża, kilof i prylik - kolor złoty. W trzecim lewym dolnym polu w kolorze zielonym - złoty pies. Tarcza trójpolewa, hiszpańskie godło.

Ryc. 17. Herb Gminy Psary

Źródło: www.psary.pl

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że na terenie gminy występują pewne elementy dziedzictwa niematerialnego. Powyżej wymienione dziedzictwo niematerialne należy zachować i pielęgnować dla obecnych mieszkańców oraz kolejnych pokoleń.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony i dobra kultury współczesnej

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Psary nie odnotowuje się:

- wpisu do rejestru zabytków nieruchomych;
- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- ustaleń ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Katowicach prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Na terenie Gminy Psary znajdują się jedynie zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków, które przedstawiono w podrozdziale 5.2.7.

Zgodnie ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary, w stosunku do zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru obowiązuje ustalony w art. 36 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami wymóg uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków przy prowadzeniu wszelkiego rodzaju prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i badań; przy przemieszczaniu, trwałym przeniesieniu i podziale zabytku, umieszczaniu na nim urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów; zmianie jego przeznaczenia i innych działaniach, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku.

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym definiuje, że za dobra kultury współczesnej można uznać: „Niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna”.

Obiekty wymienione w tym punkcie można traktować jako rekomendację do objęcia ochroną planistyczną jako dobra kultury współczesnej w trakcie sporządzania „Planu Ogólnego Gminy”.

Do obiektów kwalifikujących się jako dobra kultury współczesnej z tereny Gminy Psary zaliczyć można:

- Kościół pw. Jezusa Chrystusa Dobrego Pasterza zlokalizowany w Sarnowie, przy ul. Wiejskiej, naprzeciw domu nr 99, powstały w 1991 r. - jest to obiekt współczesny, ale ze względu na swoją funkcję stanowi ważny element środowiska kulturowego sołectwa Sarnów.

Fot. 4. Kościół w Sarnowie

Źródło: fotografia własna

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Psary prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Psary w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się liczne zabytki, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Figurują w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gminną ewidencję zabytków Gminy Psary zaktualizowano w 2025 r. zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmienionym rozporządzeniem w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Ewidencja ta stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Psary. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w ewidencji przedstawione zostały w załączniku nr 1.

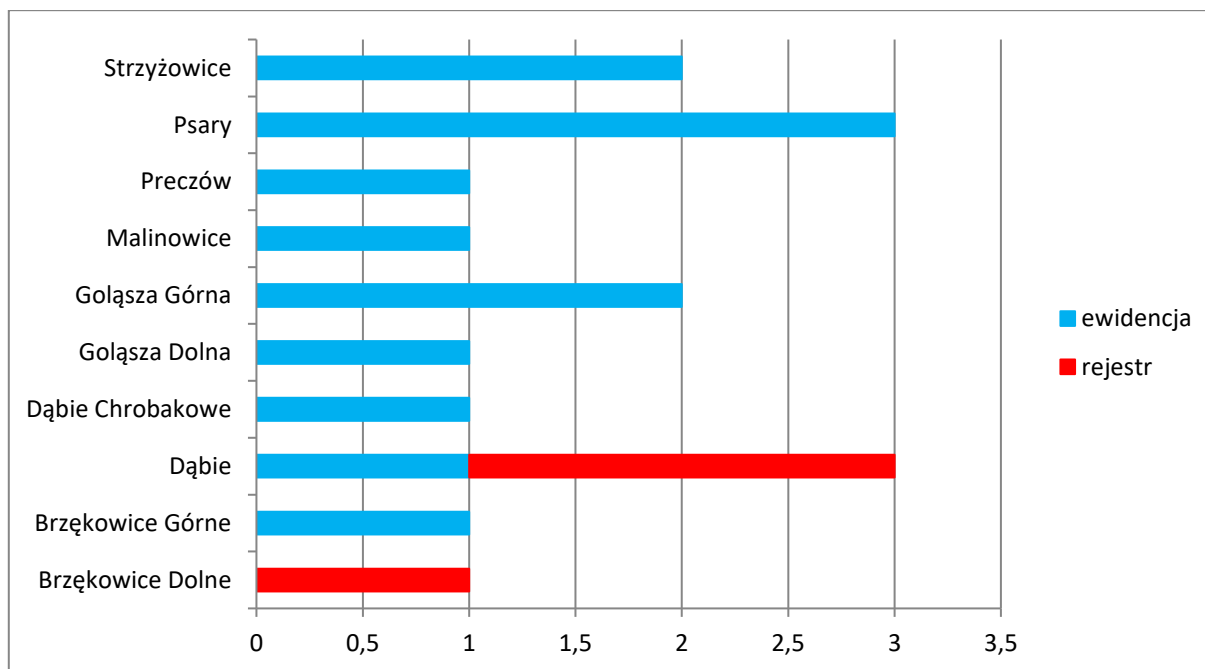
Gmina posiada Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Psary, która została przyjęta Zarządzeniem Nr 0050.17.2026 Wójta Gminy Psary z dnia 9 marca 2026 r.

Na terenie gminy, w 10 miejscowościach, w GEZ ujęto 16 zabytków architektury i budownictwa, w tym 3 zabytki wpisane do rejestru zabytków. Analizowane obiekty datowane są przede wszystkim wiek XIX i XX.

Na wykresie poniżej przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że obiekty rozłożone są równomiernie, nie odnotowuje się głównego ośrodka, w którym znajdowałyaby

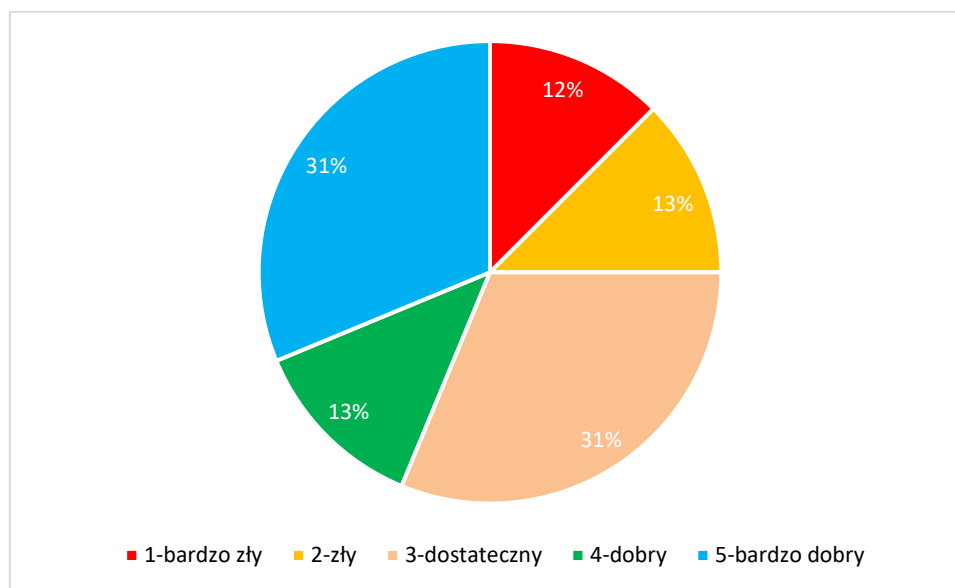
się ich kumulacja. Najwięcej zabytków występuje w Dąbiu i Psarach – po 3. Liczba zabytków ujętych w GEZ na terenie gminy nie jest duża, tym bardziej należy się o nie troszczyć i zachować je na rzecz przyszłych pokoleń. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to obiekty historyczne wybudowane w historycznej technice budowlanej, której już się nie stosuje. Są to jednocześnie miejsca pamięci przodków tych ziem, którzy pozostawili po sobie materialne dziedzictwo architektury i budownictwa. Zabytki będące w GEZ posiadają także wartość artystyczną ze względu na występujące detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa gminy.

Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w GEZ z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Stan zachowania poszczególnych obiektów jest mocno zróżnicowany. Na poniższym wykresie przedstawiono rozróżnienie stanu zachowania zasobu zabytkowego na terenie gminy w skali pięciostopniowej. Wynika z niej, że najwięcej zabytków reprezentuje stan dostateczny i bardzo dobry.

Wyk. 4. Stan zachowania zabytków

Źródło: opracowanie własne

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, tj. mogą być z niej usuwane/dodawane obiekty.

Obiekty należące do własności Gminy Psary

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w GEZ jest niejednokrotnie złożona. Gmina Psary jest właścicielem części obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Dla nich też prowadzone są sukcesywne prace remontowe i modernizacyjne w miarę możliwości finansowych gminy. W poniższej tabeli przedstawiono obiekty zabytkowe figurujące w GEZ znajdujące się we własności Gminy Psary.

Tabela 5. Zabytki we własności Gminy Psary

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Brzękowice Dolne	kapliczka przydrożna	obok domu nr 22a (Poddzwonek)	kapliczka z 1772 r., dzwonek z 1779 r.	wyposażenie wpisane do rejestru zab. Nr B/524/79 z dnia 25.07.1979 r.
2	Goląsza Górna	szkoła	21, d. 22a	pocz. XX w.	

Źródło: opracowanie własne

Oba ww. obiekty znajdują się w stanie bardzo dobrym. Tzw. Kapliczka „Pod Dzwonkiem” to najstarsza kapliczka z terenu gminy. Generalne prace remontowo-konserwatorskie kapliczki przeprowadzono w 2017 r. Z kolei budynek dawnej szkoły w Goląsży Górnej przeszedł generalny remont w latach 2017-2019. W ramach inwestycji zewnętrzne ściany pokryto nowymi tynkami i pomalowano oraz powstała nowa więźba dachowa pokryta ceramiczną dachówką. Wewnątrz wykonano tynkowanie i malowanie ścian i sufitów, położono płytki i panele na podłogach, zamontowano nowe okna, drzwi, oświetlenie oraz instalacje. Obecnie w budynku dawnej szkoły mieści się mieszkanie chronione dla trzech mieszkańców gminy, Ośrodek Kultury oraz klub aktywnego mieszkańca, w ramach którego działa klub seniora i bawialnia dla dzieci.

Fot. 5. Dawna szkoła w Goląszy Górnej

Źródło: fotografia własna

Obiekty sakralne

Kościół to obiekty publiczne, kultu religijnego, ważne dla lokalnej społeczności. Od wieków stanowią centra nie tylko życia duchowego, ale także społecznego i informacyjnego. W przeszłości fundowane przez właścicieli danych miejscowości, obecnie utrzymywane z datków parafian oraz dotacji na prace remontowe i konserwatorskie. Wznoszone często na wzniesieniach, wokół nich lokowano cmentarze. Ich budowa stanowiła poważne wyzwanie dla całej społeczności, począwszy od inwestora, architekta, plebana przez budowniczych, skończywszy na zwykłych mieszkańcach, którzy często pomagali przy prostych pracach. Do dzisiaj stanowią ważne miejsca w krajobrazie kulturowym miejscowości, prezentują dominanty przestrzenne i wysokościowe, a ich sylwety wyróżniają się na tle pozostałego budownictwa.

Na terenie Gminy Psary znajduje się 1 zabytkowy obiekt sakralny, który został ujęty w gminnej ewidencji zabytków. Jest to Kościół Parafialny pw. św. Piotra i Pawła w Psarach z 1953 r. W latach: 1925-1926 została wybudowana w Psarach przydrożna kaplica, w której odprawiano nabożeństwa. W latach: 1937-1938 do wspomnianej kaplicy dobudowano kościół murowany, jednonawowy wskutek czego kaplica stała się jego prezbiterium. 03.08.1937r. ówczesny ordynariusz diecezji częstochowskiej utworzył w Psarach placówkę duszpasterską w formie ekspozytury. Tym samym Psary zostały wyłączone jednocześnie z parafii Grodziec. Wspomniana ekspozytura posiadała już wtedy kościół i liczyła 2507 wiernych. Pierwszym administratorem wspólnoty został ks. Lucjan Nowak. Jego staraniem powstał ołtarz główny i zakupiono nowy baldachim. W latach: 1945-1946 opiekę duchową nad wiernymi sprawował ks. Piotr Turlejski. Parafię w Psarach uroczystie erygował biskup częstochowski Zdzisław Goliński 17.01.1953r. a jej patronami zostali święci Apostołowie Piotr i Paweł. Kościół wzniesiony na wyodrębnionej podmurówce, jest otynkowany z elementami ceglanymi, jednonawowy, nieorientowany, założony na rzucie wydłużonego prostokąta. Składa się z czterech wyraźnie oddzielonych od siebie części: nawy głównej, niższego i węższego prezbiterium oraz dołączonymi po bokach aneksami. Prezbiterium zamknięto absydą. Dach nawy głównej jest dwuspadowy, podobnie jak i prezbiterium, zaś aneksów jednospadowe – wszystkie są kryte blachą prostą na rąbek stojący. Na kalenicy prezbiterium i nawy głównej znajdują się dwie niemal takie same, blaszane sygnaturki z hełmami baniastymi. Otwory okienne zamknięto łukami pełnymi. Elewacje flankują rytmicznie rozłożone ceglane lizeny. Na nich też znajdują się

gdzieś metalowe ankry. Obiekt stanowi cenny przykład zachowanego budownictwa murowanego o funkcji sakralnej z detalem architektonicznym.

Fot. 6. Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła w Psarach

Źródło: fotografia własna

Zespoły budowlane

Na terenie gminy zachowało się jedno założenie budowlane – założenie podworskie w Malinowicach z XIX w. Założenie podworskie stanowią następujące pozycje:

- 1 - murowany dom mieszkalny na fundamentach dworu
- 2, 3 - ruiny zabudowań gospodarczych
- 4 - park podworski
- 5 - były warzywnik
- 6 - dolina potoku z pozostałościami stawów młyńskich

Zespół podworski znajduje się w zachodniej części miejscowości przy ul. Ogrodowej. Podwórze folwarczne znajduje się w części południowej założenia. Od zachodu zamknięte jest budynkiem gospodarczym, ceglany w stanie ruiny, a od południa budynkiem gospodarczym, ceglany (najprawdopodobniej dawna stodoła) również w stanie ruiny. W części północnej podwórza znajdował się dwór, na jego miejscu stoi obecnie tynkowany budynek ze skromnym detalem architektonicznym. Na północ od dworu rozpościera się park podworski o zwartym układzie o pow. ok. 1,5 ha. W części północnej parku przepływał niewielki strumień wodny, stawy nie zostały zachowane. Warzywnik zlokalizowany był w pobliżu dworu, najprawdopodobniej na wschód od niego – jest to jedynie przypuszczalna lokalizacja. Miejsce to stanowi cenny przykład zachowanego założenia przestrzennego, jedyne ocalałe założenie podworskie na terenie gminy. Malinowice były wioską szlachecką. Pierwotny dwór był modrzewiowy z czterema basztami. Jednym z dziedziców Malinowic był Pan Kmita. Podczas najazdu Szwedów, opanowali dworek i wymordowali całą rodzinę i służbę Kmity. Dwór został spalony przez Szwedów w 1655 roku. Drugi, murowany dworek wzniesiono w połowie XVII wieku. Został zburzony przez dzierżawcę Jaszewskiego, który – jak opowiadają mieszkańcy wioski – koniecznie „poszukiwał skarbów”. Z całego dworku pozostała tylko jedna ściana, do której dobudowano inne. W 1929 roku część terenów majątku kupił Edmund Olszewski.

Fot. 7. Ruiny zabudowań gospodarczych w założeniu podworskim w Malinowicach

Źródło: fotografia własna

Kapliczki

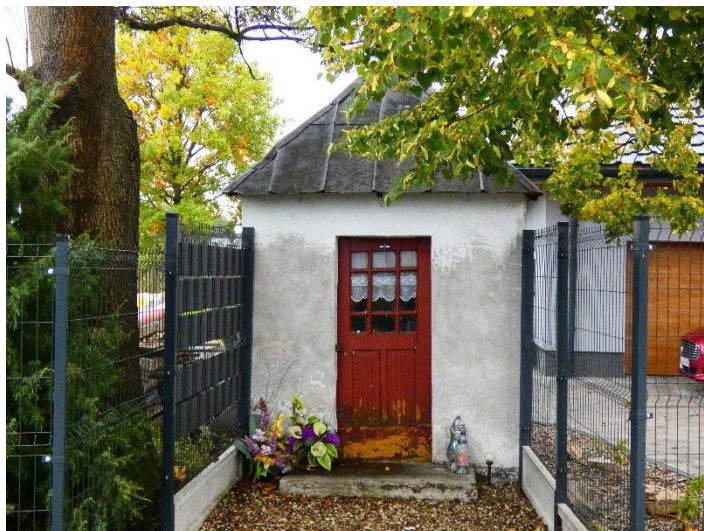
Kapliczki to obiekty kultu religijnego należące do obiektów małej architektury. Usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Niejednokrotnie stoi za nimi burzliwa i długa historia. Budowane były w podziękę, np. za ocalenie podczas wojny lub były wyrazem pobożności fundatorów. Są żywymi miejscami kultu. Mogą przybierać różne formy i kształty, jak i być wybudowane z różnych materiałów. Ich otoczeniem może być starannie dobrana roślinność, ogrodzenia, itp.

Na terenie Gminy Psary odnotowuje się 4 historyczne kapliczki ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Powstały one głównie w XIX w. Najstarszą jest kapliczka w Brzękowicach Dolnych datowana na 1772 r. Wszystkie, oprócz kapliczki w Dąbiu Chrobakowym wpisane zostały do rejestru zabytków ruchomych. Są to głównie obiekty kubaturowe, otynkowane. Ogólny stan ich zachowania należy określić jako dobry. Kubaturowe kapliczki w Dąbiu i Dąbiu Chrobakowym wymagają przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich.

Tabela 6. Zabytkowe kapliczki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres/Lokalizacja	Stan zachowania	Materiał	Rodzaj
1	Brzękowice Dolne	kapliczka przydrożna	obok domu nr 22a (Poddzwonek)	bardzo dobry	kamień wapienny, cegła	kubaturowa
2	Dąbie	figura św. Jana Nepomucena w kapliczce przydrożnej	ul. Dolna – obok domu nr 23	bardzo dobry	tynkowana	słup z rozszerzeniem w górnej części
3	Dąbie	kapliczka przydrożna	ul. Dolna – obok domu nr 28	dostateczny	tynkowana	kubaturowa
4	Dąbie Chrobakowe	kapliczka murowana	naprzeciw domu nr 16	dostateczny	tynkowana	kubaturowa

Źródło: opracowanie własne

Fot. 8. Kapliczka w Dąbiu Chrobakowym

Źródło: fotografia własna

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią niemal połowę wszystkich obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków architektury i budownictwa i jest to najliczniejsza grupa zabytków ze względu na określoną funkcję. Są to obiekty jednokondygnacyjne, czasami z użytkowym poddaszem. Na terenie Gminy Psary występują głównie drewniane chaty. Niemniej odnaleźć można także pojedyncze przykłady budownictwa ceglanego, kamienia wapiennego, czy budynki otynkowane. Charakteryzowane obiekty są wolnostojące, ustawione zarówno szczytowo, jak i kalenicowo, powstały z pocz. XX w. lub w bliżej nieokreślonym czasie wieku XX. Posiadają skromny detal architektoniczny. Dachy są dwuspadowe kryte dachówką, papą, onduliną, blachodachówką, czy eternitem. Część domów posiada zachowane, drewniane stolarki okienne, rzadziej stolarki drzwiowe. Na terenie gminy odnotowuje się kilka pustostanów i w przypadku właśnie tych obiektów zagrożenie ich dalszej degradacji jest największe. Ogólny stan budynków mieszkalnych należy ocenić na dostateczny.

Fot. 9. Dom w Psarach – przykład architektury drewnianej

Źródło: fotografia własna

Ujęcie w ewidencji zabytków budynków mieszkalnych, powinno zagwarantować ich ochronę i opiekę przez właścicieli i osoby je zamieszkujące. Jednakże obiekty te podatne są także na różnego rodzaju przekształcenia ze względu na brak świadomości właścicieli oraz ich problemy finansowe. Domy mogą ulec zatarciu np. poprzez:

- niewłaściwą wymianę stolarki okiennej;
- niewłaściwą wymianę stolarki drzwiowej;
- niewłaściwą wymianę połaci dachowej;
- ocieplenie budynku;
- otynkowanie budynku;
- wszelkiego rodzaju dobudówki;
- umieszczanie reklam zakrywających detale architektoniczne.

Zgonie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Psary, w odniesieniu do zabytków nie wpisanych do rejestru, posiadających wartość historyczną, wojewódzki konserwator może przedstawić zalecenia konserwatorskie określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w zabytku. Następuje to na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku. W dokumencie tym ustalono także, że w stosunku do zabytków nie wpisanych do rejestru, każdorazowo należy ocenić stan ich zachowania, dokonanych przekształceń i przeanalizować formę i zakres ochrony, rozważyć ustanowienie stref ochrony konserwatorskiej na potrzeby najcenniejszych zespołów obiektów historycznych, rozważyć ustanowienie stref ochrony konserwatorskiej dla historycznych układów przestrzennych, cmentarzy, parków, ogrodów i skwerów.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączane, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są w większości obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie.

Brzękowice Dolne – kapliczka przydrożna

Kapliczka przydrożna z sygnaturką i dzwonkiem. Obiekt kubaturowy jest jednokondygnacyjny z poddaszem, 1-osiowy, wolnostojący, usytuowany na wzniesieniu, symetryczny, wybudowany z kamienia naturalnego – łupka z elementami ceglanymi. Założony na rzucie prostokąta o zwartej, czworobocznej bryle. Obiekt wzniesiono na wyodrębnionej podmurówce otynkowanej, wystającej poza lico muru. Dach jest dwuspadowy kryty dachówką brązową, karpiówką, w koronkę. Podział poziomy budynku został zachowany. Wejście główne występuje w fasadzie, stolarka drzwiowa jest drewniana, ramowo-płycinowa, jednoskrzydłowa. Otwory okienne i drzwiowe zamknięte zostały łukami odcinkowymi. Stolarka okienna jest drewniana, wielokwaterowa, z zachowanym wymiarem i kształtem. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można tynkowane opaski okienne

otoczone cegłą, ceglane nadproże naddrzwiowe, odcinkowy gzyms naddrzwiowy. Powyżej niego nisza z niewielką figurką Maryi. Na szczycie umieszczono górzący krzyż niepełny zakończony trójlistnie. Sygnaturka na planie ośmioboku z dekoracyjnie zwieńczonymi otworami dzwoniczymi. Dach sygnaturki pokryto blachą. Obiekt stanowi cenny przykład zachowanego budownictwa kamiennego o funkcji sakralnej.

Fot. 10. Kapliczka przydrożna w Brzękowicach Dolnych

Źródło: fotografia własna

Dąbie – figura św. Jana Nepomucena w kapliczce przydrożnej

Figura św. Jana Nepomucena w kapliczce przydrożnej, ludowa w drewnie. Kapliczka w formie tynkowanego słupka znajduje się na posesji prywatnej, za ogrodzeniem. Posadowiona została na dwustopniowej, opłytkowanej podstawie. Cokół jest dwuprzęsłowy z wyższą częścią przy podstawie. Ku górze biegnie płaski słupek. Powyżej widnieje skromny gzyms, a nad nim rozszerzona skrzynka z głęboką niszą zakończoną łukiem pełnym. W niej znajduje się drewniana figura św. Jana Nepomucena. Daszek jest dwuspadowy kryty dachówką ceramiczną karpiówką. Obiekt stanowi cenny przykład zachowanego budownictwa o funkcji sakralnej.

Fot. 11. Kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena w Dąbiu

Źródło: fotografia własna

Dąbie – kapliczka przydrożna

Kapliczka murowana ludowa z wnęką większą oraz mniejszą w szczycie. Obiekt kubaturowy jest jednokondygnacyjny z poddaszem, 1-osiowy, wolnostojący, usytuowany pośród robinii akacjowych, przy drodze polnej, symetryczny, otynkowany. Założony na rzucie prostokąta o zwartej, czworobocznej bryle. Dach jest dwuspadowy kryty dachówką czerwoną, marsylką. Podział poziomy budynku został zachowany. Wejście główne występuje w fasadzie, stolarka drzwiowa jest drewniana, ramowo-płycinowa, jednoskrzydłowa – drzwi o niewielkich wymiarach. Otwory okienne zamknięto prosto, a drzwiowe łukiem pełnym. Stolarka okienna występuje w elewacjach wzdłużnych, jest jednopółowa. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można drewnianą, kanelowaną opaskę drzwiową, tynkowane obramowanie szczytu fasady. W trójkątnym zwieńczeniu znajduje się prostokątna niszka. Na dachu widnieje drewniana sygnaturka na planie czworoboku z dekoracyjnie zwieńczonymi otworami dzwoniczymi. W środku zachowany został dzwonek. Dach sygnaturki jest kopertowy, pokryty drewnianym gontem. Wieńczy ją duży drewniany krzyż. Obiekt stanowi cenny przykład zachowanego budownictwa o funkcji sakralnej.

Fot. 12. Kapliczka przydrożna w Dąbiu

Źródło: fotografia własna

Strzyżowice – krzyż pokutny

Krzyż pokutny w Strzyżowicach znajduje się przy skrzyżowaniu ulic, w pobliżu domu przy ul. Podwale 39. Jego datowanie szacuje się na XIV-XVI w. kiedy to pokutnicy w ramach zadośćuczynienia stawiali tego typu obiekty. Jest to kamienny postument bez wyraźnie zaznaczonej belki poprzecznej – najprawdopodobniej jest to tylko fragment pierwotnego krzyża. Świadczy o tym również jego wysokość nie przekraczająca 0,5 m. Otoczony jest współczesnym ogrodzeniem w celu zabezpieczenia zabytku. Obok ustawiono tablicę informacyjną wraz ze znakiem niebiesko-białej tarczy. Widnieje na niej informacja: „Krzyż pokutny XIV-XVI w. stawiany przez zabójcę na miejscu zbrodni”. Tablica powstała dzięki PTTK Bractwo Krzyżowców oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obiekt stanowi cenny przykład zachowanego, niewielkiego obiektu historycznego. Jest to najstarszy zabytek ujęty w gminnej ewidencji zabytków.

Fot. 13. Krzyż pokutny w Strzyżowicach

Źródło: fotografia własna

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Psary przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, wizji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Psary. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 7. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków zewnętrznych na prace remontowo-konserwatorskie. 2. Potencjał obiektów zabytkowych, w sposób szczególny obiektów o najważniejszym znaczeniu dla gminy oraz ich wykorzystanie w akcjach promocyjnych. 3. Prace remontowe i konserwatorskie mające na celu polepszenie stanu zabytków. 4. Wspieranie właścicieli obiektów zabytkowych. 5. Zmiany w systemie planowania przestrzennego - uwzględnienie w większym stopniu dziedzictwa kulturowego. 6. Systematyczne opracowanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy. 7. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji. 8. Nowoczesne techniki informatyczne, narzędzia AI pozwalające na promocję dziedzictwa kulturowego. 9. Możliwość promocji gminy i pozyskania sponsorów. 10. Rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej.	1. Zmniejszające się nakłady budżetu państwa na odnowę zabytków. 2. Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego. 3. Bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki. 4. Presja deweloperów i inwestorów związana z budową nowych obiektów o dysharmonijnych proporcjach zakłócających historyczny ład przestrzenny. 5. Brak środków na renowację zabytkowych obiektów, szczególnie obiektów nierejestrowych we własności prywatnej, 6. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. 7. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 8. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy. 9. Wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych oraz duże koszty ich utrzymania. 10. Zanikanie tradycji kulturowych i zwyczajów. 11. Konkurencja turystyczna ze strony okolicznych gmin.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Mocne strony	Słabe strony
- Opracowana i zaktualizowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych, uzgodniona i przyjęta Zarządzeniem. - Występujące obiekty wpisane do rejestru zabytków. - Sukcesywnie prowadzone prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych znajdujących się we własności gminy i ich bardzo dobry stan zachowania. - Zachowane przykłady budownictwa drewnianego. - Występujące obiekty małej architektury o dobrym stanie zachowania. - Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. - Opracowane licznie miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. - Licznie rozmieszczone ośrodki kultury i świetlice wiejskie. - Opracowane cyfrowe bazy tematyczne - https://historia.psary.pl/, http://zespolyspiewacze.pl/ - Zachowane legendy. - Bardzo licznie występujące koła gospodyń wiejskich i zespoły śpiewacze. - Duża liczba organizowanych imprez kulturowych. - Liczne publikacje książkowe, monografie miejscowości. - Duża liczba informacji o historii gminy i jej zabytkach na stronie internetowej gminy. - Oznakowane turystyczne trasy rowerowe i piesze.	- Niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków. - Stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. - Niezadowalający stan zachowania części obiektów zabytkowych, w sposób szczególny budynków mieszkalnych. - Występujące pustostany. - Niewielka ilość zachowanych obiektów zabytkowych oraz sukcesywnie malejący zasób gminnej ewidencji zabytków. - Zanikanie cech tradycyjnych zabudowy (likwidacja detali architektonicznych, zakrywanie ceglanej lub drewnianej elewacji poprzez ocieplanie budynków). - Niemal całkowicie utracona zabudowa folwarczna i rezydencjonalna. - Brak swobodnego dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna). - Brak uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach – możliwość finansowania. - Nieopracowany gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. - Postępująca urbanizacja, szczególnie w części południowej gminy zacierająca historyczne układy przestrzenne. - Brak organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń na terenie gminy działających na rzecz ochrony zabytków. - Brak gospodarstw agroturystycznych, obiektów noclegowych.

Źródło: opracowanie własne

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, wizji i inwentaryzacji terenowej zabytków, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń nabytych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

Mając na uwadze korzystne egzekwowanie założeń programowych wskazanych w poprzedniej edycji gminnego programu opieki nad zabytkami, zachowano wcześniejsze priorytety i kierunki działań wprowadzając nieznaczne modyfikacje. Kontynuacja wcześniej przyjętych rozwiązań zapewni stabilizację i ochronę dziedzictwa kulturowego gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego.**
- 2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.**
- 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego.**
- 4. Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości.**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wypracowane kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029 to:

- 1.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania.**
- 1.2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.**
- 2.1 Działania organizacyjne związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego.**
- 2.2 Zintegrowana ochrona dziedzictwa niematerialnego i środowiska przyrodniczego.**
- 2.3 Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego.**
- 2.4 Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich.**
- 3.1 Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych.**
- 3.2 Specjalistyczne rozpoznanie badawcze i prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.**
- 4.1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.**
- 4.2. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.**

7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029. Zgodnie z art. 87 ust 5 z realizacji programu wójt sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone zostały na 2 etapy. Pierwszy na lata 2026-2027, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2028 r. oraz drugi przypadający na lata 2028-2029. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2028-2029.

Zadania w okresie 2026-2027 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2028-2029. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także, kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Tabela 8. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania	2026-2027	2028-2029	Realizator
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego				
1.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania	1. Prowadzenie bieżących prac remontowo - konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów)			UG
1.2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	1. Oznakowanie tablicami informacyjno-historycznymi najważniejszych zabytków gminy.			UG
Priorytet 2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego				
2.1. Działania organizacyjne związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego	1. Opracowanie MPZP z uwzględnieniem zasad ochrony zabytków.			UG
	2. Opracowanie Planu Ogólnego Gminy.			UG
	3. Aktualizacja Planu Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.			UG
	4. Dokończenie prac nad Strategią Rozwoju Gminy i przyjęcie jej w drodze uchwały.			UG
2.2. Zintegrowana ochrona dziedzictwa niematerialnego i środowiska przyrodniczego	1. Wspieranie działań dotyczących podtrzymania dziedzictwa kulturowego na rzecz zespołów ludowych i KGW.			UG
	2. Wsparcie na rzecz powstania organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń na terenie gminy związanych z dziedzictwem kulturowym.			UG
2.3. Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego	1. Podjęcie działań mających na celu wpisanie cennych obszarów i obiektów zabytkowych, w tym krzyża pokutnego w Strzyżowicach do rejestru zabytków.			UG, W
2.4. Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich	1. Egzekwowanie zasad ochronnych znajdujących się w dokumentach planistycznych.			UG, W
	2. Wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk.			UG
	3. Wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy.			UG
Priorytet 3. Dokumentacja oraz badanie dziedzictwa kulturowego				
3.1. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych	1. Informowanie mieszkańców gminy o prowadzonych działaniach konserwacyjnych, remontowych, renowacyjnych, rewitalizacyjnych, otrzymanych dotacjach na zabytki, przyznanych dotacjach, itp. poprzez stronę internetową gminy.			UG
	2. Zamieszczanie na stronie internetowej gminy gminnego programu opieki nad zabytkami, sprawozdań z realizacji programu, itp.			UG

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

3.2. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze i prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	1. Wydawanie zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Psary.			UG
	2. Prowadzenie okresowej aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków.			UG
	3. Dokumentowanie zamian w GEZ poprzez Zarządzenia.			UG
Priorytet 4. Promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego				
4.1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	1. Uczestnictwo pracowników urzędu gminy w szkoleniach i prelekcjach w dziedzinie ochrony zabytków.			UG
	2. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego.			UG, GOKiS
	3. Organizacja konkursów fotograficznych, plastycznych, konkursów wiedzy o tematyce związanej z historią regionu i zachowanego dziedzictwa.			UG, S, GOKiS
	4. Organizacja wycieczek szkolnych do miejsc historycznych.			UG, S
	5. Wspieranie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć.			UG, S
4.2. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	1. Przygotowanie i realizacja Gminnego Kalendarza Imprez o charakterze kulturalnym.			UG, GOKiS
	2. Organizacja imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji.			UG, GOKiS
	3. Tworzenie szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych.			UG, St

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

GOKiS – Gminny Ośrodek Kultury i Sportu,

S – Szkoły,

St – Starostwo,

UG – Urząd Gminy,

W – Właściciele.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie gminnego programu opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planu ogólnego gminy, wpis do rejestru zabytków, przyjęcie Zarządzeń w sprawie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich i państwowych oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, ulgi, rekompensaty, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, parafiami, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2030-2033).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Psary sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary przyjmuje Rada Gminy Psary, po uzyskaniu opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Psary Wójt Gminy Psary sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Psary.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1.1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego:**

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich;
- liczba tablic informacyjno-historycznych umieszczonych na zabytkach.

W ramach priorytetu **2.2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:**

- liczba zespołów ludowych i KGW, którym udzielono wsparcia;
- liczba nowo powstałych organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń na terenie gminy związanych z dziedzictwem kulturowym;
- liczba opracowanych MPZP;
- stopień pokrycia gminy MPZP;
- liczba nowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

W ramach priorytetu **3.3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego:**

- liczba wydanych zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Psary;
- liczba nowo wstawionych publikacji i informacji związanych z dziedzictwem kulturowym na stronie internetowej gminy;
- liczba odwiedzin na stronie internetowej gminy;
- liczba Zarządzeń aktualizujących GEZ;

W ramach priorytetu **4.4. Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:**

- liczba zorganizowanych konkursów fotograficznych, plastycznych, konkursach wiedzy dotyczących historii regionu i jej zachowanego dziedzictwa;
- liczba szkoleń i prelekcji dot. ochrony zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczba wydanych/wspartych publikacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego;
- liczba wycieczek szkolnych do miejsc ciekawych turystycznie;
- liczba dzieci i młodzieży, która brała udział w wycieczkach;
- liczba dodatkowych zajęć w szkołach i przedszkolach dot. tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego;
- liczba porozumień z właścicielami obiektów zabytkowych w zakresie udostępniania zabytków będących we własności prywatnej;
- liczba imprez o charakterze kulturalnym uwzględnionych w Gminnym Kalendarzu Imprez;
- liczba zorganizowanych imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji;
- liczba wytyczonych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-financingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe.

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Programy MKiDN 2026

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji

pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. Na rok 2026 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;

ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków ma na celu odbudować blask zabytków w całej Polsce. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany jest do jednostek samorządu terytorialnego na bezzwrotne dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W ramach ogłoszonego Naboru, Wnioskodawcy przysługuje prawo do złożenia maksymalnie dziesięciu wniosków o dofinansowanie, w limicie dofinansowania nieprzekraczającym dla każdego z wniosków 3 500 000 zł. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz oferuje pożyczki, dotacje oraz inne formy dofinansowania projektów realizowanych m.in. przez samorządy, przedsiębiorstwa, podmioty publiczne, organizacje społeczne a także osoby fizyczne. W sektorze finansów publicznych Narodowy Fundusz jest również największym w Polsce partnerem międzynarodowych instytucji finansowych w obsłudze środków zagranicznych przeznaczonych na ochronę

środowiska. NFOŚiGW organizuje również m.in. konkursy dotyczące dofinansowania na prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczą poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych, a także projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych.

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowane do wykonania w roku następującym po roku złożenia wniosku. Wnioski o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków składać można od 2 stycznia do 30 listopada roku poprzedzającego rok wykonania prac.

Do siedziby Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach wpłynęło w 2023 r. 108 wniosków o udzielenie dotacji, a w 2024 roku – 94 wnioski.

Od 22 kwietnia 2021 roku WKZ posiada możliwość przyznawania dotacji na prace konieczne do wykonania ze względu na uszkodzenie zabytku w następstwie: pożaru, wybuchu, wstrząsu sejsmicznego, silnego wiatru, intensywnych opadów atmosferycznych, osuwiska ziemi, powodzi, katastrofy budowlanej lub innego nagłego zdarzenia o podobnym przebiegu, które wystąpiło w okresie 6 miesięcy przed dniem złożenia wniosku, z zastrzeżeniem, iż:

- wnioski można składać przez cały rok na specjalnie przygotowanym druku – wniosek na prace konieczne przy uszkodzonym zabytku;
- planowany termin realizacji zadania nie powinien przekraczać 30 listopada roku, w którym zostanie złożony wniosek.

Szczegółowe zasady przyznania dotacji zawarto w zarządzeniu wewnętrznym nr 4/2021 Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach z dnia 12.05.2021 roku.

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach przyznaje także tzw. „refundacje” - dotacje za prace przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wykonane w okresie ostatnich trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Szczegółowe zasady przyznania refundacji zawarto w zarządzeniu wewnętrznym nr 5/2021 Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach z dnia 19.05.2021 roku.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2026 będzie wynosić 200.000,00 zł.

Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2026 r. następujących zadań:

Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo.

Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczone będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie

i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego

Na podstawie Uchwały nr V/27/4/2016 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 19 września 2016 r. w sprawie przyjęcia Regulaminu określającego zasady udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego udzielone mogą być dotacje celowe na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlane przy zabytkach, wpisanych do rejestru zabytków z budżetu Województwa Śląskiego. Celem udzielania dotacji jest wspieranie działań właścicieli lub posiadaczy zabytków dla ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego województwa śląskiego. Formalnej oceny złożonych wniosków dokonuje Wydział Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego.

Starostwo Powiatowe w Będzinie

Zarząd Powiatu Będzińskiego prowadzi otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych Powiatu Będzińskiego w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Celem konkursu jest wyłonienie i wsparcie projektów służących realizacji zadań publicznych Powiatu Będzińskiego w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Zadania mogą być realizowane w szczególności poprzez:

- 1) koncerty, przeglądy, festiwale i inne działania muzyczne;
- 2) edukację kulturalną;
- 3) ochronę dziedzictwa narodowego ze szczególnym uwzględnieniem badań i publikacji dotyczących Powiatu Będzińskiego;
- 4) wydawanie oraz współudział w wydawaniu opracowań promujących zasoby oraz wydarzenia kulturalne;
- 5) podtrzymywanie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, a także lokalnego patriotyzmu.

Na realizację zadań wyłonionych w otwartym konkursie ofert w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego Powiat Będziński w roku 2026 przekazuje kwotę 35 000,00 zł. Wymagany minimalny wkład własny wynosi 10% całości zadania. Wkład własny musi być wkładem finansowym. Wkładem własnym nie są dotacje uzyskane z innych źródeł publicznych.

Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027

W ramach priorytetu VIII – Fundusze Europejskie na infrastrukturę dla mieszkańca (cel szczegółowy RSO4.6. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) wsparcie zostanie przeznaczone na przedsięwzięcia w obszarze kultury i dziedzictwa kulturowego oraz produkty turystyczne o skali regionalnej, które w widoczny sposób przyczynią się do aktywizacji społecznej, zachowania tożsamości regionalnej i wzmocnienia regionalnego sektora kultury, zwiększania atrakcyjności oferty kulturalnej i turystycznej oraz opracowania rozwiązań modelowych. Renowacja, konserwacja, rewaloryzacja i restauracja obiektów zabytkowych (w tym pomników) nie może być

pojedynczą interwencją, tylko musi stanowić część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali regionu lub lokalnej. Przewiduje się, że do 2029 r. liczba obiektów kulturalnych i turystycznych objętych wsparciem ma wynieść 8. Z kolei liczba obiektów dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami - 6. Przewidziana kwota dofinansowania UE to 27 180 403,00 zł.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł. Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowić będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej. W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2029 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania dotyczące ochrony zabytków powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania

powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

W art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- Gminny Ośrodek Kultury i Sportu;
- szkoły podstawowe z terenu gminy;
- Starostwo Powiatowe w Będzinie;
- Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach;
- Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Finansowanie zadań wskazanych w tabeli pn. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami będzie prowadzone w miarę realnych możliwości finansowych budżetu gminnego.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, planie ogólnym gminy, strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

12. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, F.Sulmierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1884, druk „Wieku” Nowy Świat.
2. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
4. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.

5. Historyczne ścieżki Gminy Psary, Gminny Ośrodek Kultury Gminy Psary, 2021 r.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolrzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.rejestr.io
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorzad.nid.pl
www.maps.mapywig.org
www.niematerialne.nid.pl
www.openstreetmap.org
www.geoserwis.gdos.gov.pl
www.niezlomni.com
www.crfop.gdos.gov.pl
www.facebook.com
www.gokis.psary.pl
www.bip.psary.pl
www.www.psary.pl
www.gov.pl
www.bip.powiat.bedzin.pl
www.bip.katowice.wkz.gov.pl
www.bip.slaskie.pl
www.fundusze.slaskie.pl
www.feniks.gov.pl

13. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Psary	20
Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Psary z podziałem na jednostki	25
Tabela 3. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie	45
Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	46
Tabela 5. Zabytki we własności Gminy Psary	57
Tabela 6. Zabytkowe kapliczki	60
Tabela 7. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	65
Tabela 8. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	69

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Psary na tle kraju	23
Ryc. 2. Gmina Psary na tle gmin powiatu będzińskiego	24
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Psary	25
Ryc. 4. Obszar obecnej Gminy Psary w 1937 r.	29
Ryc. 5. Brzękowice w 1933 r.	30
Ryc. 6. Dąbie w 1933 r.	31
Ryc. 7. Goląsza w 1933 r.	32
Ryc. 8. Gródków w 1933 r.	32
Ryc. 9. Góra Siewierska w 1933 r.	33
Ryc. 10. Malinowice w 1933 r.	34
Ryc. 11. Preczów w 1933 r.	34
Ryc. 12. Psary w 1933 r.	35
Ryc. 13. Sarnów w 1933 r.	36
Ryc. 14. Strzyżowice w 1933 r.	36
Ryc. 15. Obszary AZP na terenie Gminy Psary	43
Ryc. 16. Etnograficzna mapa Polski	49
Ryc. 17. Herb Gminy Psary	53

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	44
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości	45
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w GEZ z podziałem na miejscowości	56
Wyk. 4. Stan zachowania zabytków	57

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Dom w Goląszy Dolnej wzniesiony z kamiennego wapienia	39
Fot. 2. Zespół Śpiewaczy „Zagłębianki”	50
Fot. 3. Koło Gospodyń Wiejskich Preczów	51
Fot. 4. Kościół w Sarnowie	55
Fot. 5. Dawna szkoła w Goląszy Górnej	58
Fot. 6. Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła w Psarach	59
Fot. 7. Ruiny zabudowań gospodarczych w założeniu podworskim w Malinowicach	60
Fot. 8. Kapliczka w Dąbiu Chrobakowym	61
Fot. 9. Dom w Psarach – przykład architektury drewnianej	61
Fot. 10. Kapliczka przydrożna w Brzękowicach Dolnych	63
Fot. 11. Kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena w Dąbiu	63
Fot. 12. Kapliczka przydrożna w Dąbiu	64
Fot. 13. Krzyż pokutny w Strzyżowicach	65

14. ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Brzękowice Dolne	kapliczka przydrożna	obok domu nr 22a (Poddzwonek)	kapliczka z 1772 r., dzwonek z 1779 r.	wyposażenie wpisane do rejestru zab. Nr B/524/79 z dnia 25.07.1979 r.
2	Brzękowice Górne	chałupa drewniano-murowana	obok nr 49	pocz. XX w.	
3	Dąbie	figura św. Jana Nepomucena w kapliczce przydrożnej	ul. Dolna – obok domu nr 23	1. poł. XIX w.	figura wpisana do rejestru zab. B/523/79 z dnia 25.07.1979 r.
4	Dąbie	kapliczka przydrożna	ul. Dolna – obok domu nr 28	kapliczka z ok. poł. XIX w; figurka Chrystusa w drewnie, ludowa z ok. poł. XIX w; figurka św. Jana Nepomucena w drewnie, ludowa z ok. poł. XIX w	Wpis do rejestru zabytków pod nr B/530/79 z dnia 20.12.1979
5	Dąbie	chałupa drewniana	ul. Dolna 17	pocz. XX w.	
6	Dąbie Chrobakowe	kapliczka murowana	naprzeciw domu nr 16	1 poł. XX w.	
7	Golasza Dolna	dom kamienno-ceglany	70	XX wiek	
8	Golasza Górna	chałupa drewniana	7	pocz. XX w.	
9	Golasza Górna	szkoła	21, d. 22a	pocz. XX w.	
10	Malinowice	założenie podworskie	ul. Ogrodowa 2	XIX w.	
11	Preczów	chałupa konstrukcji drewnianej	ul. Wiejska 20	XX w.	
12	Psary	chałupa drewniano-murowana	ul. Wiejska 28	XX w.	
13	Psary	dom	ul. Wiejska 152	XX w.	
14	Psary	kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła	ul. Zwycięstwa - obok domu nr 40a	1953 r.	
15	Strzyżowice	dom	ul. Graniczna 29	XX w.	
16	Strzyżowice	krzyż pokutny, kamienny	ul. Podwale - obok domu nr 39	XIV–XVI w.	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
1	Brzękowice Dolne, obręb Gołąsza	95-48	1	1	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
2	Brzękowice Dolne, obręb Gołąsza	95-48	2	2	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
3	Brzękowice Dolne, obręb Gołąsza	95-48	3	3	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
4	Brzękowice Dolne, obręb Gołąsza	95-48	4	4	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
5	Dąbie	95-48	1	5	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
6	Gołąsza, ob. Góra Siewierska	95-48	1	6	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
7	Gołąsza, ob. Brzękowice	95-48	2	7	1. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
8	Gołąsza, ob. Brzękowice	95-48	3	8	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska?) 2. punkt osadniczy-osada – późne średniowiecze, XIII-XI w. 3. punkt osadniczy-osada – okres nowożytny	
9	Góra Siewierska	95-48	1	9	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia (neolit)	
10	Góra Siewierska	95-48	2	10	1. cmentarzysko – V okres epoki brązu (kultura łużycka)	
11	Góra Siewierska	95-48	3	11	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. punkt osadniczy-osada – wczesne średniowiecze, X-XIII w.	
12	Góra Siewierska	95-48	4	12	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
13	Góra Siewierska	95-48	5	13	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
14	Góra Siewierska	95-48	6	14	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
15	Góra Siewierska	95-48	7	15	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
16	Góra Siewierska	95-48	8	16	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
17	Góra Siewierska	95-48	9	17	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka) 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze-okres nowożytny	
18	Góra Siewierska	95-48	10	18	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
19	Góra Siewierska	95-48	11	19	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
20	Góra Siewierska	95-48	12	20	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze-okres nowożytny	
21	Góra Siewierska	95-48	13	21	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
22	Malinowice	95-48	1	22	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza? 2. punkt osadniczy-osada – późne średniowiecze, XIII-XV w.	
23	Malinowice	95-48	2	23	1. punkt osadniczy-osada – późne średniowiecze, XIII-XV w. 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
24	Malinowice	95-48	3	24	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze, XIII-XV w.	
25	Siemonia, ob. Góra Siewierska	95-48	14	56	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia (paleolit górny?)	
26	Strzyżowice	95-48	1	67	1. punkt osadniczy-osada – epoka brązu-epoka żelaza	
27	Strzyżowice	95-48	2	68	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
28	Strzyżowice	95-48	3	69	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
29	Strzyżowice	95-48	4	70	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
30	Strzyżowice	95-48	5	71	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka?) 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze (XIII-XV w.)	
31	Strzyżowice	95-48	6	72	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
32	Strzyżowice	95-48	7	73	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
33	Strzyżowice	95-48	8	74	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. punkt osadniczy-osada – późne średniowiecze, XIII-XV w.	
34	Strzyżowice	95-48	9	75	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze-okres nowożytny	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Psary na lata 2026-2029

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
35	Strzyżowice	95-48	10	76	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
36	Strzyżowice	95-48	11	77	1. ślad osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)	
37	Strzyżowice	95-48	12	78	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
38	Psary, ob. Sarnów	95-49	1	8	1. ślad osadnictwa – średniowiecze	
39	Malinowice	95-49	1	10	1. stanowisko produkcyjne – XI-XX w.	
40	Dąbie-Doliny, obręb Dąbie	95-49	1	11	1. stanowisko produkcyjne – XI-XX w.	
41	Malinowice	95-49	2	34	1. ślad osadnictwa – XI-XIII w. 2. osada – XVII-XIX w.	
42	Malinowice	95-49	3	35	1. ślad osadnictwa – XI-XIII w. 2. osada – XVII-XIX w.	
43	Dąbie-Doliny, obręb Dąbie	95-49	2	36	1. osada – XI-XIII w. 2. osada – XVII-XIX w.	
44	Dąbie Chrobakowe, obręb Dąbie	95-49	1	43	1. ślad osadnictwa – XI-XII w. 2. ślad osadnictwa – XIX w.	
45	Dąbie-Doliny, obręb Dąbie	95-49	3	47	1. ślad osadnictwa – XI-XII w. 2. osada – XVII-XIX w. 3. stanowisko produkcyjne – XI-XX w.	
46	Golasza Dolna, obręb Golasza/Brzękowice	95-49	1	48	1. ślad osadnictwa – V okres epoki brązu-halsztat faza C (kultura łużycka)	
47	Będzin, ob. Gródków	96-48	20	6	1. nieokreślone - średniowiecze	
48	Będzin, ob. Gródków	96-48	21	7	1. ślad osadnictwa – pradzieje 2. ślad osadnictwa - średniowiecze	
49	Psary-Grodków, ob. Psary	96-48	3	14	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. nieokreślone – kultura łużycka	
50	Psary	96-48	4	15	1. nieokreślone - pradzieje	
51	Psary	96-48	1	16	1. nieokreślone – pradzieje 2. cmentarzysko szkieletowe – wczesne średniowiecze	Brak lokalizacji
52	Psary-Stachowce	96-48	2	17	1. cmentarzysko ciepłopalne – halsztat (kultura łużycka)	Brak lokalizacji
53	Preczów	96-49	1	6	1. punkt osadniczy – wczesne średniowiecze (kultura prapolska)	Brak lokalizacji

Źródło: Gminna ewidencja zabytków